

Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról

Terebess Kiadó, Budapest, 2001

TARTALOM

Bartha Júlia: A keletkutató Györffy István

Magyarország régi balkáni birtokai

Dobrudzsa

A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció

Törökországról

A török nép és életmódja

A török falu

A török népművészet

A török nép jövője

**István Györffy's work about the Balkans and Turkey
with the author's own photographs**

Bartha Júlia: A keletkutató Györffy István

A magyarországi turkológia, - a török népek nyelvvel, történetével és kultúrájával foglalkozó tudomány - a magyar nyelv- és nép történetének kutatása során keletkezett. A kezdetektől szorosan kötődik a történettudományhoz, nyelvészethez, fő feladata a török-magyar kulturális érintkezések vizsgálata. Két jól elkülöníthető ága alakult ki: a török-magyar érintkezés - különös tekintettel a honfoglalás előtti kapcsolatokra, és az oszmán-török hódítást követő 150 éves hódoltság hatásának kutatása. Az utóbbira lényegesen több történeti forrásunk van, így amikor a XIX. században megindult a nyelvészeti kutatás, a kis-ázsiai törökökről sokkal többet tudott a tudomány, mint más török népekről. Elődeink is jól tudták, hogy a magyar őstörténet szempontjából fontosabb a távoli török nyelvek és népek megismerése. Vámbéry Ármin volt az első magyar turkológus, aki közép-ázsiai török népekkel foglalkozott, munkásságával a hazai turkológiát az európai élvonalba emelte. Meglátásai lendületet adtak az őt követő generációk számára. A Vámbéry útját követő, karcagi születésű Németh Gyula (1890-1976) munkásságában már meghatározó szerepet kapott a szülőföld, a Kunság kutatása. Az ő fellépése előtt viták hosszú sora folyt a kunok nyelvének eredetéről és műveltségéről. Németh Gyula tudományos érdeklődése egyrészt származásából adódott (kunnak vallotta magát), másrészt az ugyancsak karcagi születésű etnográfusnak, Györffy Istvánnak köszönhető, aki maga is erősen vonzódott a török kultúra és nyelv iránt. Eltérő tudományterületen, de közös célért dolgozó szakemberek barátságának szép példája az ő kapcsolatuk. Györffy keleti érdeklődését időről-időre motiválták a turkológia újabb eredményei, de a szó klasszikus értelmében nem volt turkológus. A kunokkal kapcsolatos kutatásai azonban hozzájárultak a magyarországi kunok műveltségének megismeréséhez. Munkásságának minden területén megmutatkozott a keleti kultúrához való kötődés. Etnikumkutatásainak középpontjában a XIII. században hazánkba települt kipcsak-török eredetű népcsoport, a kunok nyelve, szokásai, keresztény hitre térésük, a török hódoltság idején történt szétszóródásuk, majd a szülőföldre való visszatelepülésük állt. Mindezek olyan lényeges elemei Györffy kutatásainak, amelyek mögött a kun kultúra magyar műveltségbe való integrálódásának kérdése feszül.

Az állattartás-pásztorkodás kutatása a másik nagy terület, amely mögött a „keleti gondolat” húzódik. E témával foglalkozó írásaiban világította meg azt a különbséget, amely az alföldi pásztorkodás és a környező állattartási rendszerek között mutatkozott. A szilaj pásztorkodási formát kapcsolatba hozta a török-tatár népek pásztorkultúrájával. Arra a következtetésre jutott, hogy ahol az ázsiai jellegű pásztorkodás hagyományai megmaradtak, ott a kun etnikum relikviáit kell keresnünk, mert ezeken a területeken szinte mindenütt a kunok elmagyarosodott utódai élnek. Feltevéseit Németh Gyula, majd pedig Mándoky Kongur István nyelvészeti kutatásai nagyrészt alátámasztották. Bízást állíthatjuk, hogy Györffy munkássága korszakos jelentőségű az Alföld kutatásában.

Őt megelőzően a néprajzi érdeklődés fókuszában elsősorban a népi kultúra archaikus elemei álltak. Az Alföld szülötteként - mély lokálpatriotizmusának köszönhetően - olyan irányt szabott a tudományos feltárásnak, amely hosszú időre odavonzotta más tudományterületek képviselőit is. Kunsági személy- és földrajzi névmagyarázatai a turkológusok figyelmét a Kunság felé fordították. Szokásvizsgálatai és szólásmagyarázatai mellé keleti analógiákat hozott. Munkatársának tekintette és gyakran hívta szülővárosába, Karcagra, a baskír származású Tagán Galimdzsánt. Györffy ízig-vérig a keleti kultúra bűvöletében élt, de következtetéseiben sohasem feledkezett meg a kultúra interetnikus kapcsolatairól, és arról,

hogy az idő a kultúra területén is folytonos változásokat eredményez. Nagyon is realista módon értékelte a magyar kultúra keleti elemeit. Bár, mint korábban hangsúlyoztam, Györffy nem volt a szó klasszikus értelmében turkológus, munkássága mégis beletartozik a hazai turkológiai kutatások vonulatába. Neki köszönhető, hogy az alföldi népelet interdiszciplinális kutatása viszonylag korán megindulhatott.

Györffy, a sors kegye folytán bele született abba a világba, amely későbbi munkássága révén a tudomány magaslatára emelkedett. A szülőföldhöz való ragaszkodás nem csupán elindítója volt a pályájának, hanem mindvégig meghatározta azt. Olyan környezetben nevelkedett, amely a legjobb néprajzi iskolának bizonyult. Nemcsak beleszületett, hanem meg is tapasztalta a paraszti világ minden keservét és örömét. Pályája szép példáját adja a paraszti sorból kiemelkedni, tanulni vágyó, de kötődését soha meg nem tagadó emberének. Minél többet tudott Györffy a szülőföldről, annál inkább látta sajátosságait, mély értékeit.

1884. február 11-én született Karcagon. A Partiumból elszármazó és a Nagyikunszágon megtelepedő dédapja a gazdálkodás mellett fazekassággal foglalkozott. Nagyapja a szűrszabó mesterséget űzte, amit később Györffy édesapja is folytatott. A családi hagyomány indíttatására írta meg Györffy István a mindmáig legnagyobb viselettörténeti munkát, a *Cifraszűr* című monográfiát, szép emléket állítva ezzel a csendesen kihalt mesterségnek.

Gimnáziumi tanulmányait Karcagon kezdte, de a késmárki evangélikus líceumban fejezte be. Diákévei alatt elsősorban a földrajz és a botanika érdekelte, de a népelet is megragadta a figyelmét. A szülőföld és a Felvidék közötti utak alkalmával módja volt olyan megfigyeléseket tenni, amit később jól hasznosíthatott. 1904-ben tett érettségi vizsgát, majd tanulmányait a kolozsvári egyetem természetrajz-földrajz szakán kezdte meg. A Kolozsváron töltött idő nagyban hozzájárult néprajzi ismereteinek gyarapításához, az Erdélyi Múzeum gyakornokaként pedig elsajátította a későbbi történeti néprajzi kutatáshoz a levéltári forrásfeltárás alapjait. Ekkor kezdte el kutatni a Jászkunország XVII-XVIII. századi levéltári anyagait. A Kolozsváron végzett két szemeszter után 1905 szeptemberétől a budapesti egyetemen tanult. Ekkor került kapcsolatba a Néprajzi Múzeummal, amelynek akkori igazgatója Györffy egykori karcagi tanára, Bátky Zsigmond volt. Az ő támogatásával 1906-tól a múzeum kiegészítő gyakornoka lett. Ezzel a lépéssel egy életre elkötelezte magát a néprajzzal és a múzeumi munkával. Egyetemi tanulmányai és a Néprajzi Múzeumi gyakornoki munkája mellett miniszteri megbízásból gondozta a Kereskedelmi Akadémia Keleti Múzeumának anyagát. Ezáltal lehetősége nyílt arra, hogy minden évben részt vegyen az Akadémia balkáni és törökországi tanulmányútjain. Több alkalommal gyűjtött a Balkánon. Megfigyeléseit a Földrajzi Közleményekben tette közzé 1916-ban. Magyarország régi balkáni birtokairól írott tanulmánya Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Szerbia és Bulgária történeti földrajzi és etnikai sajátosságait elemzi. Hangvétele a kor politikai hangulatát tükrözi. Ezt leszámítva a megfigyelései helytállóak, adatai forrásértékűek ma is. Dobrudzsai útjain elsősorban a helynevekkel foglalkozott és az etnikai csoportok szállásterületeit vizsgálta. Nagy jelentőségű az az etnikai térkép, amit a tanulmány mellékleteként közölt. Sem Györffyt megelőzően, sem őt követően nem készült ilyen pontos felmérés a sokat vitatott és jobb sorsra érdemes területről. Györffy a kartográfiai módszer alkalmazásával útmutató szerepet vállalt, jóllehet több kísérlet dacára a módszer nem terjedt el a hazai kutatók körében. Dobrudzsáról, Európa legtarkább etnikai színezetű területéről készült térkép nagy segítséget adhat a kultúra interetnikus kapcsolatait kutató szakemberek számára. Mi sem bizonyítja jobban, hogy az etnikai csoportok vizsgálata mennyire fontos, mint az, hogy napjainkban jelennek meg azok a munkák, melyek szorgalmazzák az etnikai összetétel vizsgálatát.

Győrffy a Balkánon megkezdett munkáját akarta folytatni, amikor 1918 őszén Teleki Pál felkérésére csatlakozott a Lenárd-féle kis-ázsiai expedícióhoz. Az expedíció célja Kis-Ázsia északnyugati partvidékének gazdaságföldrajzi és néprajzi tanulmányozása volt, amely egy későbbi török-magyar gazdasági kapcsolat lehetőségét mérte volna fel. Az 50 napig tartó expedíció nagy nehézségek árán is csak a küldetésének töredékét teljesíthette. A háborús események megélénkülése folytán kénytelenek voltak a munkát feladni. A gyűjtött anyagot Isztambulban biztonságba helyezték abban a reményben, hogy az I. világháború eseményeire pontot tévő békekötés után hazaszállítják. Az anyagnak csak töredékét tudták elhozni, így a 650 db néprajzi felvételből 150 db kidolgozatlan film és Győrffy jegyzőkönyvei, rajzai valamelyik katonai levéltárban várják, hogy egy szerencsés kezű kutató megtalálja őket. Minden bonyodalom ellenére szép eredményt mutatott fel Győrffy István. Elkészítette Kis-Ázsia északbithyniai részének néprajzi térképét. Egy példányt sikerült hazahozni, *első ízben ebben a kötetben jelenik meg*. A törökországi etnikai térképről ugyancsak elmondható, hogy megszerkesztésével Győrffy megelőzte korát. A térséget jellemző etnikai csoportokról leírás és térkép csak 1989-ben jelent meg Peter Alford Andrews (*Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden) munkája. A 47 féle táji, etnikai, vallási csoportról szóló munka nagy segítséget jelent a sajátos törökországi török kultúra megértéséhez.

Győrffy az expedíció során a településföldrajzi, a népi építkezés, életmód, a földművelés és a népművészet terén tett értékes megfigyeléseket, melyekről később ismeretterjesztő írásaiban a Falu és a Levente hasábjain számolt be. A Törökországról szóló írásai stílusában nem hasonlíthatók a Balkánról írott tudományos igényű cikkeihez, mégis fontos újraközlésük, hiszen őt megelőzően etnográfus szemmel magyar ember nem mérte fel a terepet. Megfigyelései, adatközlései így is helytállóak. Mivel a Balkánról és Törökországról szóló írásai ma már nehezen hozzáférhetőek, de adataik fontosak, ma is jól használhatóak, célszerű volt újra sajtó alá rendezésük, amiért ezúton is köszönet illeti a kiadót.

A balul végződő kis-ázsiai expedíció után már nem volt több alkalma Győrffynek Törökországba utazni, azonban kapcsolatai így is megmaradtak és hasznára váltak a tudománynak. A törökségi párhuzamok jobb megismerése érdekében Győrffy szorgalmazta a kutatók cseréjét. A baskír származású Tagán Galimdzsanon kívül olyan törökországi fiatalokkal is kapcsolatba került, akik itt végezték egyetemi tanulmányaikat. A nyelvészeti kutatások terén már jól bejáratos útja volt a török-magyar tudományos együttműködésnek, hiszen a múlt század derekától működő turkológiai tanszék munkáját jól ismerték a török kutatók. A nálunk tanuló, majd Gombocz Zoltán és Németh Gyula tanítványaiként itt doktoráló Mehmet Fuat Köprülü és Hámít Zübeyir Kosay Győrffyvel is kapcsolatba került. Valószínű, hogy néprajzi együttműködés lehetőségét is fontolgatták, amit alátámaszt az is, hogy 1930-ban Mehmed Vali török kulturális miniszter Győrffy és az Ökrös család vendégeként Karcagra, Győrffy szülővárosába látogatott. Magyar oldalról ő, török részről pedig Hámít Zübeyir Kosay volt a két ország közötti tudományos kapcsolat kulcsembere. Az 1930-as évek elején Kosay a török múzeumok országos vezetőjeként magyar mintára szervezte meg a néprajzkutatás intézményrendszerét.

Győrffy István 1939-ben váratlanul elhunyt. Halálát követően nem a kutatói érdeklődés hiánya, sokkal inkább a politikai viszonyok okolhatóak azért, hogy a két ország közötti tudományos kapcsolatok beszűkültek, a II. világháború után pedig szinte csak formálissá váltak. Újabb lendület csak az 1980-as évektől tapasztalható.

Bár terjedelemre nem számottevőek a Győrffy Istvánnak a Balkánról és Törökországról szóló írásai, jelentőségük annál nagyobb, hiszen újabb kutatási témákat sugallnak. Olvasmányos stílusuk miatt nemcsak szakemberek, hanem a török kultúra iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Karcag, 1999. február 11.

Magyarország régi balkáni birtokai¹

Az 1908. év okt. 7-én Ő Felsége „azon ősi kötelékekre” való tekintettel terjesztette ki szuverén jogait Boszniára és Hercegovinára, melyek „dicső elődeit a magyar trónon” ezen tartományokhoz fűzték.

Az 1878. évi okkupáció még élénken emlékezetünkben van, hisz' vitéz magyar katonáink nagyrésze még közöttünk él, kik fegyverrel szereztek vissza a magyar királyok régi birtokát. Inkább tehát amaz ősi kötelékeket óhajtjuk röviden ismertetni, melyek a Balkán országait Magyarországhoz fűzték. Az időről-időre történt politikai határeltolódások miatt területünk északi határául a Drávát kell tekintenünk s röviden ismertetni fogjuk mindazon területek történetét, melyek a Drávától délre a Duna jobbparti vízvidékében feküdtek s hosszabb vagy rövidebb ideig a magyar király hatalmi körébe estek.

A Dráva-Száva közét a honfoglalás előtt a frankok bírták, míg végre a IX. század vége felé megjelennek a magyarok, s hamarosan megszállják. A magyarok Adria felé irányuló hadjáratát s visszajövetelüket Zágrábon át írónk 894-895-re teszik.² Ez időtől kezdve Magyarország nyugatdéli határa a Száva, illetőleg a Kulpa és az Una.

A Dráva-Száva közét szlovének és avar maradékok lakták, a horvátok ekkor még nem voltak itt. Természetes, hogy a hódító magyarság ide is hamar betelepedett s különösen az alsó termékenyebb vidékeken gyorsan kiszorította, vagy beolvasztotta az idegen őslakosságot.

Horvátország ekkor még a Kulpától és Unától délnyugatra feküdt, mai területéből mindössze csak Modrus-Fiume és Lika Korbavia vármegye területe tartozott hozzá.

Horvátország

A horvátok Bíborban született Konstantin szerint a VII. század első felében kerekedtek fel Nyugat-Galíciában levő, ún. Fehér-Horvátország nevű őshazájukból s a Száván túl kerestek hazát. Itt kisebb törzsekben éltek s lassanként a római elemet a partvidéki új telepekre szorították, vagy felszívták éppúgy, mint az illírség töredékeit. A törzsek mindmegannyi *zsupát* alkottak s minden zsupa élén egy-egy nemzetségfő állott. A nemzetségfők főcélja az egyeduralomra való törekvés volt s egymással állandóan torzsalkodtak. Lassanként azonban kiemelkedett közülük egy, aki valamennyi felett elhatalmasodott s a többi törzsfő ezt uralta.

A múltban Dalmácia és Horvátország mindig együtt szerepelt s a két országot később sem különböztették meg egymástól. Ha csak az egyik nevét említik a régi írók, a másikat is bele kell értenünk. A IX. századbéli Horvátország a dalmát partok mentén feküdt, amennyiben a római dalmát városok e partoktól el nem zárták.³ Északi határa az Albona vagy Arsa folyónál kezdődött, északkeletre a Pliva folyóig terjedt, délfelé a Cetina torkolatáig nyúlt.

Horvát-Dalmátország egészen a XI. század végéig külön fejedelmek, illetőleg királyok alatt élt, mindaddig, míg Szent László királyunk 1091-ben meg nem hódítja. Írott történelmünk kezdetén e két országot együttesen Szlavóniának is nevezik, de ez a Szlavonia nem azonos a

¹ Megjelent a Földrajzi Közlemények 1916. évfolyam XLIV. kötet 1. füzetében Budapesten

² Pesty F. *Eltűnt régi vármegyék*. Bp. 1880. 146. 1.

³ Pesty F. i. m. II. 152.

maival, mert akkor még a Száva-Kulpa vonalától délre esett. A Dráva és Száva közének egyik pontja sem viselte még azon időben a Szlavonia nevet, hanem mint név nélküli országrész szerepelt. Szent István egyik 1009. évi oklevele szerint Magyarország déli határa a Száva folyó s 1057-ben Száva-Szent-Demeter (Mitrovica) a pécsi püspökség területén feküdt. Baranya, Somogy és Zala vármegyék átnyúltak a Dráván s csak a későbbi idők folyamán veszítették el Verőce, Kőrös és Varasd megyék javára területük jelentékeny részét.

Századok teltek el s a Szlavonia név lassanként áttolódott a Dráva és Száva nyugati, majd később a keleti közére. A honfoglaláskor fegyverrel elfoglalt ősi földjét „elvesztette csata nélkül” a magyar, mint ahogy jeles tudósunk, Pesty Frigyes írja.⁴ E terület elidegenítését a királyaink ugyanis előszeretettel adták át az ország egyes részét, rendszeren 1/3-át, a királyi hercegeknek kormányzásra. Ez a harmadrész legtöbbször Erdély volt, vagy pedig Horvát-Dalmátország, Magyarországnak Dráván túli részével. Ez a birtoklás később elkülönülésre vezetett. A királyi hercegek szerepét utóbb egészen a bánok töltötték be, akik igyekeztek hatáskörük alatt megtartani a nem horvát-dalmát területet is, mely a kormányzási egységnek egyik része volt. A tatárjárás utáni időkben kezd a Szlavonia név állandósulni a Dráva-Száva nyugati közére, 1258-ban Kőrös, Zágráb, Zagoria és Varasd vármegyék már Szlavoniához számíttatnak. Szlavonia neve átmegy a Száván is és Alsó-Szlavonia néven Bosznia három északnyugati megyéje is ide tartozik. Viszont a régi horvát királyok birtoka, Horvátország és Dalmátország, többé nem szerepel Szlavonia néven. A későbbiek folyamán a török világ roppant megnyirbálta Horvátországot.

A törökök a jajcai bánóság elfoglalása után Horvátország felé kezdtek terjeszkedni s rövid idő alatt Horvátország elmerült a török áradatban s jelentékeny része Boszniába bekebelezve megmaradt egészen 1878-ig. Csak Modrus-Fiume megye és Zennig vidéke maradt fenn a régi Horvátországból s a Kulpa és a Dráva köze. Lassanként Horvátországnak neve erre a törököktől el nem foglalt területre ment át s a XIII. század utáni korban Szlavoniának elnevezett magyar terület újra nevet cserélt s „Horvátország” lett belőle a XVIII. század utolsó évtizedeiben. Már a katonai határőrvidék felállítása is nagyon kedvezett ezen néveltolásoknak s a névleges bekebelezések után a területi határkitolás sem sokáig késett, miben a bécsi kormány is készséggel istápolta a horvát aspirációkat. Törvényeink, diplomáink még jó ideig Szlavoniába helyezik Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyéket, de lassanként a közhasználat elfelejteti a történeti jogon alapuló tényt.

Amint Szlavonia Horvátországgá alakult, Szlavonia neve ismét kénytelen lett új területet keresni s ezt meg is találta a Dráva-Száva alsó folyása közt levő Pozsega, Verőce, Valkó és Szerém magyar vármegyékben. Ezeket eleinte „Tótország”, majd „Slavonia” néven kezdik nevezni, Mária Terézia idejében már e megyék Horvátország gyűlésére is elküldik követeiket, majd a bécsi kormány segítségével ez is Horvátország területébe olvad be, amit a kiegyezés is szanktionál 1868-ban. A Bach-korszakban a Szerémség a „Szerb Vajdaság”-ba tartozott, mely vajdaság Bács Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyékből állott, nem számítva ide az Al-Duna mellékét. A katonai határőrvidék a Kulpa jobb- és a Száva balpartján több mint másfél évszázadig fennállott, s csak az 1882. XL. t.-c. egyesíti Horvátországgal.

⁴ Pesty F. i. m.

Dalmácia

Dalmácia elszlávosodása körülbelül akkor történt, mikor a horvátok beszivárogtak. Óslakói illirek voltak.

Horvátország meghódítása után a magyar királyok politikája Dalmáciára irányult s Kálmán volt a szerencsés hódító, aki csakugyan birtokába is vette. 1105-ben Traut, Zárát, Sebenicot és Spalatót elfoglalta, majd 1108-1111 között Zárában Dalmátország kiváltságait megerősíti.

Dalmácia hozzánktartozása mindig a magyar király hatalmának mértékétől függött. Olykor egyes részei: Ragusa, Kattaro, Zára függetlenek voltak a magyar királytól. Az olaszokban mindig meg volt a hajlam Dalmátország elidegenítésére, mert ez az ország Velence és Magyarország érdekeinek ütköző pontja volt mindaddig, míg mindkettő érdekeit egy harmadik: a török, nagyobb mértékben nem kezdte veszélyeztetni. A mohácsi vész után a magyar hatalom lassanként teljesen leáldozik Dalmáciában, csak a török és Velence küzdenek egymással váltakozó szerencsével Dalmátország birtokáért. Csupán Ragusa köztársaság tudja magát a két ellenfél között fenntartani.

A törökök kiűzése után a magyar király ismét programjába vette Dalmácia megszerzését, de ez csak akkor vált valóra, amikor 1797-ben a campoformói béke következtében a régi Velence megszűnt s ezzel együtt az olasz érdek is, s Dalmáciát Ausztriához csatolták.⁵ „Dalmácia városai - írja THALLÓCZY - örömmel fogadták Ausztriát, mert megunták a velencei uralmat. A bécsi titkos levéltár s a haditanács iratai bizonyítják, hogy a városi nép, a papság s az intelligencia nem felejtette el a »magyar korona« fennhatóságát s Ausztria alatt Magyarországot értették. Spalatóban tekintélyes párt a nádor útján folyamodott a királyhoz, hogy a magyar koronához csatoltassanak. A mozgalom komoly jelleget öltött, a városokban s a szigeteken kitűzték a magyar címet, a papok a szószékről hirdették a magyar király iránt való hűséget, de Thugut, Ausztria akkori külügyminisztere, megíúsította a magyar királysághoz való csatolást.” Magyarország azonban nem mondott le Dalmátországról, 1802-től 1848-ig számos országgyűlésen sürgették Dalmácia visszacsatolását. 1830-ban V. Ferdinánd a visszakapcsolást meg is igéri.

Sajnos, ez mind a mai napig nem történt meg. Közjogilag a mienk, valóságban pedig osztrák közigazgatás alatt álló terület, mely földrajzilag sem függ össze Ausztriával.

A fentiekből láttuk, hogy Horvátország századok folyamán a Balkán-félszigetről áttolódott magyar területre, a Dráva-Száva közére, Dalmácia pedig osztrák tartomány lett. Mindkettőre most volna jó alkalom a százados abúzust megszüntetni. Horvátországnak vissza kellene adni Boszniából ősi területét, az ún. Török-Horvátországot, Bosznia északnyugati részét. Magyarországnak pedig Szlavóniából legalább azt a három vármegyét, mely északkeleti Boszniával és északnyugati Szerbiával határos. Dalmáciát, mint a Magyar Szent Korona országát, a horvát-szlavon-dalmát bán keze alá kellene tényleg is adni, mert ma csak címzetes kormányzója, valóságban pedig semmiféle szerepe nincs Dalmáciában.

⁵ Havass R.: Dalmácia. 17.1.

Bosznia

Bosznia korán, még az Árpád-kori uralkodók alatt került a magyar királyság hatalmi körébe. Nevét a Boszna folyótól kapta. Népeisége a honfoglalás előtti időkben igen gyér lehetett. Lakosai a bosnyákok, tulajdonképpen szerbek, akik mint az avarok előhadai, az Al-Duna vidékéről származtak be mai hazájukba.

Mivel Bosznia földrajzilag a Duna medencéjéhez tartozik, a magyarság ez irányba is hamar kiterjesztette hatalmi körét. Érintkezések már a XII. században is voltak, de a bosnyák bánság és a Halomföldje (Hercegovina) csak később illeszkedtek bele a magyar állam keretébe.

A Ráma folyó mellékén tűnik fel legelőször a magyar fennhatóság. Ez a folyó a mai Hercegovina északi határán ömlik a Narentába. E folyó adott aztán nevet e területnek s 1138 óta a magyar királyok a rex Ramae címet is használják. II. Béla királyunk terjesztette ki hatalmát 1137 táján Rámára s e név már akkor majdnem az egész mai Boszniát magában foglalta.

Mint az ország többi délnyugati végvidéke, ez is a királyi hercegek kormányzása alá került, kik alatt bánok igazgatták, mint királyi helytartók. Egészen 1377-ig bánok kormányozták, később 1463-ig saját királyai.

IV. Béla és V. István királyaink szervezték a határszéleken az első bánságokat, melyeknek fejei, a bánok politikai és katonai helytartókként szerepeltek. IV. Béla Felső-Boszniából s a Poszavinából alakította a bosnyák bánságot, nyugaton az Usora folyó mentén az ozorai bánságot, Bosznia északkeleti sarkában pedig a sói bánságot. Ez utóbbinak főhelye, Só városa volt a mai Tuzla.⁶ Bosznia többi részét egyes nagyobb horvát családok kapták hűbértörvényként.

Hercegovinát, vagy ahogy magyarul nevezték, Halomföldét 1197-ben foglalta el Kulin bosnyák bánról II. Endre király még horvát herceg korában. Rövidebb időre többször is elveszítettük. Végleg 1483-ban siklott ki a kezünkől, mikor a törökök elfoglalták.

A XIV. század elején egyes boszniai főurak függetleníteni akarták magukat a magyar király fennhatóságától, amit azonban királyaink sikerrel akadályoztak meg. Bosznia ekkori királyai a magyar királyok rendíthetetlen hívei voltak, csak Nagy Lajos halála után a magyar királyi hatalom gyengülésével függetlenítették magukat tőlünk, sőt terjeszkedtek is a mi rovásunkra. A törökök azonban lassanként kezdenek előrenyomulni s a bosnyák hatalmasok ereje hanyatlani kezd, majd Hunyadi János fényes győzelmei ismét a magyar fennhatóság alá hajtja őket. A törököket azonban nem tudták feltartóztatni s 1463-ban, mikor a törökök az utolsó bosnyák királyt megölték s Boszniát elfoglalták, Mátyás magyar király jónak látta egész Bosznia védelmét a maga kezébe venni, hogy az egyre erősödő török veszedelmet elhárítsa Magyarország feje felől.

1463 őszén seregeivel a török ellen indult s elfoglalta Jajcát. Ezután Bosznia védelmének szervezéséhez fogott s a Dolnji Kraj-i kerületből a jajczai bánságot, az ozoraiból pedig a szrebernicai bánságot szervezte.

Szrebernik erős vár volt a Boszna folyó és Macsó között, mint külön bánságot először Nagy Lajos szervezte. Az 1504. évi országgyűlés költségvetésében még szerepel, a mohácsi veszedelem után azonban mihamarabb a török keze alá kerül.

⁶ Török: tuz = só.

Jajca leghíresebb és legjelentékenyebb vára volt Boszniának s attól kezdve, hogy Mátyás király elfoglalta, 65 esztendeig Magyarország védőbástyája lett. A magyar vitézség több mint egy fél évszázadig tartotta fel itt a törökök mindent elseprő áradatát s védte Horvátországot, Szlavoniát éppúgy, mint Nándorfehérvár Magyarországot. Mátyás király az ország kormányzását bánokra, illetőleg kapitányokra bízta, kik közül az akkori magyar főúri családok több sarja hervadhatatlan érdemeket szerzett.

Mátyás király halála után az ország pusztulásnak indult. Bár a jajcai vár védelme jó kezekben volt, a vár fenntartására szolgáló költség nem igen folyt be. Nándorfehérvár 1521-ben elesett, ezzel szabad útja lett a töröknek Magyarország szívébe s Jajca sorsa is meg lett pecsételve. Nándorfehérvár elestével Jajca is sokat veszített jelentőségéből s a mohácsi vész után két évvel kapitánya önként feladta, melyet addig annyi vérrel és pénzzel védelmeztek. Ezzel aztán a magyar uralom teljesen megszűnt Boszniában s negyedfélszáz esztendőre ősi birtokunkon a török lett az úr.

Boszniának északkeleti részét, a Dolnji Kraj-i kerületet, Árpád-kori okleveleink Alföldnek nevezik, aminthogy nem is egyéb az, mint a Magyar Alföld déli folytatása. Bosznia északnyugati része, melyet Alsó-Szerémségnek, Török-Horvátországnak is hívtak, hajdan vármegyékre volt felosztva s ebben különbözött többi boszniai birtokainktól, melyeket bánok kormányoztak. E vármegyék pontos földrajzi fekvését csak a legutóbbi időkben ismertük meg THALLÓCZY LAJOS⁷ idevonatkozó kutatásaiból. Három ilyen ún. alsó-szlavon vármegyénk volt: Orbász, Szana és Dubica.

Orbász vármegye a Boszna, Szana és Száva között feküdt, mint vármegye már a XIII. században feltűnik, első ismert főispánja (1243) István, utolsó (1460) Kórógyi János. Székhelye Orbászkő erős várral. Az egykori magyar világot a sok magyar helységnév: Orbászváralja, Orbászvásárhely, Asszonyfalva, Belonkateleke, Demetervára, Dukaharasztja, Gacsalmező, Orbászszenygyörgy, Szentjánosegyháza stb. bizonyítják. Birtokosai is nagyobb részben magyar családok voltak, kik közül a Paksyak még 1703-ban is perelik orbászvármegyei ősi birtokaikat, Demetervárát, Teregovicát és Prisztancsot.

Szana vármegye a Szana folyó két oldalán feküdt, a három megye közül ez nyúlt le délre legjobban, északfelé azonban nem ért a Szávaig. Székhelye Kozara városa volt, a Kozara Planina déli lábánál. Mint vármegye elég korán feltűnik, 1256-ban alispánja Sándor nevű. Dubica vármegye a három alsó-szlavon vármegyék között a legnyugatibb fekvésű, részben átnyúlt a mai Kőrös és Zágráb vármegyék területére is. Székhelye Dubica volt. Maga a vármegye először 1255-ben tűnik elő. Főispánja 1398-ban Bebek Imre.

A jajcai bánóság területi változásait nem lehet teljes pontossággal megállapítani, mert a határ mindig a fegyverek erejétől függött. A jajcai bánáshoz egész sereg vár tartozott, bennük magyar és horvát vitézek vállvetve küzdöttek a török áradat ellen. Ezek: Banjaluka (Bányalyuk),⁸ Belaj, Bocsác, Cserépvár, Greben, Grmecsgrád, Jajca, Jezero, Kamengrad, Komotin, Koszorúvár, Kotograd,⁹ Kozarac, Kurpa, Obrovac, Istregrad, Peeg, Pruszác, Súlyomfészek, Travnik, Vrbenacgrad, Zvecsáj. Bánjai csaknem kivétel nélkül a legnevesebb magyar családok tagjai voltak, akik életüket és vagyonukat áldozták a vár és a magyar becsület megtartásáért.

⁷ Thallóczy Lajos dr.: Jajca (bánóság, vár és város) története 1450-1527. Budapest, 1915.

⁸ Lukácsfürdője

⁹ Ma: Kotor.

Bosznia lakossága a szerb-horvát nyelvet beszéli, mely nyelv tulajdonképpen egy és ugyanaz, mégis ez ország rész népességét a vallás három külön nemzetiségre tagolja. A római katolikusok horvátok, a görög-keleti vallásúak szerbek s a mohamedánok az ún. „török”-ök, akik azonban nem tudnak törökül. A mohamedánok eredetileg bogumilok voltak. Ez a hit Örményországban keletkezett a buddha, zsidó és keresztyén tanok sajátságos keverékéből, főjellegvonása a miszticizmus, babonáság volt. Korán elterjedt a Balkánon, így Boszniában is, bár a római pápa és a magyar király igyekezett elnyomni. A bogumilokat azonban nem a keresztyének erőszakossága, hanem a mohamedánok türelmessége hódította meg s a török uralom elején felvették a mohamedán vallást.

A közfelfogás szerint csak vallásbeli különbség van a bosnyákok között, ez azonban tévedés. A horvátok, mint említettük, Nyugat-Galiciából vándoroltak le, a szerbek pedig az Al-Duna és Prut vidékéről. Nagyon valószínű, hogy nyelvük eredetileg nem volt teljesen egy és ugyanaz. A mai hazájukban talált őslakókat is felszívták, azonkívül bolgár szlávokat, albán, illír, oláh elemeket is olvasztottak magukba. A nagyszerb aspiráció Boszniára való igényjogosultságát nem igen tudja igazolni. Bosznia földrajzilag nem tartozik Szerbiához, hanem csakis a Száva-Duna medencéjéhez. Lakosainak csak egy harmadrésze görög keleti szerb, a másik kétharmad, a mohamedánok és horvátok, hallani sem akarnak a szerb uralomról. A szerbek és horvátok között fajazonosságról sem lehet beszélni, mert mindegyik máshonnan származik. A szerbek jogtalanul emlegetik Boszniát ősi szerb földnek, mert úgy a szerbek, mint a horvátok jövevények, nem őslakók e földön. Ha a birtoklásra hivatkozunk is, a magyar királyok hosszabb ideig bírták e földet, mint a szerb cárok. A görögkeleti szerb kultúra mélyen alatta van akár a magyarnak, sőt akár a horvátnak is, tehát kulturmisszióra sem hivatkozhatnak. Korunk uralkodó eszméje, a nyelvrokonsági vagy azonossági eszme pedig a világháborúban halálos sebeket kapott. Néprajzi térkép alapján országfelosztásokat csinálni nem lehet. Bármilyen politikai változások jönnek is közbe, Bosznia örökre a magyar medencére lesz utalva, amerre folyói folynak, mert a földrajzi tényeken az embernek nincs módjában változtatni.

Szerbia

A Duna vonala a jövő-menő népeknek mindig leghasználatosabb útvonala volt s már a honfoglalás után a magyarok is ellátogatnak rajta a Balkánra. Szerbia északnyugati sík vidéke - mely az Alföld folytatásának tekinthető - meg egyenesen csábította a magyarokat. Már 959 táján szerbekkel verekednek s Tihomil szerb fejedelem idejében (962-980) elfoglalják Macsó vidékét, a későbbi macsó bániságot. Ezután hosszabb ideig nem hallunk a magyarok szerepléséről. Imre király idejében Nemanjics Vukán azzal a kéréssel fordul a magyar királyhoz, hogy elismeri Magyarország fennhatóságát, ha hatalomra juttatja testvérével, Istvánnal szemben. Vukán halála után II. Endre királyunk Nemanjics Istvánt meghódításra akarta bírni, de ez nem sikerült. Később házasság folytán szorosabb kapcsolat jött létre hazánk és Szerbország között. Uros szerb fejedelem első neje IV. Béla magyar király leánya volt s Uros támogatta apósát a cseh Ottokár elleni hadjáratban. Fia, Dragutin, ismét magyar királyleányt vett feleségül, V. István leányát. Dragutin öccse, majd a fejedelemségben utódja, Milutin (1281-1321), szintén magyar királyleányt vett el, III. Endre leányát, Erzsébetet. Utódja III. Uros, majd a „hatalmas” Dusán lett (1332-1355), aki Macedóniát, Albániát is elfoglalta és az összes szerb lakta földet hatalmában tartotta, gyenge utódjai alatt azonban főként a törökök megkezdték Nagyszerbia szétdarabolását. A török veszedelemmel szemben a szerb fejedelmek a magyaroknál kerestek oltalmat. Grebljanovics Lázár, Gara Miklós sógora, elismerte Magyarország fennhatóságát és 1377-ben magát Prizrendben cárrá koronáztatta. Lázár a törökök hódító szándékainak útját akarta állni, ezért szomszédaival s a magyarokkal szövetkezett a török ellen. Murád

szultánnak azonban fülébe jutott a dolog s elébe ment a szerb-magyar seregnek. Rigómezőn találkoztak s a törökök az egyesült seregeket megverték, elesett a szerb fejedelem, de elesett Szerbia is négyszáz esztendőre. Fia már csak a török szultán kegyelméből uralkodott országának egy darabján. Halála után pedig még jobban megcsönkült az ország, a magyarok elfoglalták Szerbia északi részeit, melyről Brankovics György deszpota 17 magyar városért Zsigmond magyar király javára lemondott. Brankovics és utódai mindent megkíséreltek, hogy országukat visszaszerezzék, de a törökkel szemben még egyezkedéssel sem sokra mentek. A magyar királyok szárnya alatt Magyarországon éltek s hatalmuk - ha egyáltalán volt - csak addig ért el, ameddig a magyar fegyverek nyúltak. Szerbia 1459-ben teljesen elvesztette államiságát, s amint deszpotái Magyarországra húzódtak, úgy a törököktől agyonsanyargatott nép egy része is a Magyar Alföldön nyert új hazát s olyan vendégjogokat, amilyenekkel a magyar nép nem bírt. Szerbia újabb függetlensége akkor kezdődött, amikor 1804-ben fellázadtak a törökök ellen Karagyorgye vezérlete alatt. Karagyorgyét Obrenovics Milos megölette s ő lett Szerbia fejedelme. Az egész évszázad e két család vetélkedésében telt el, kik hol a monarchia, hol Oroszország védőszárnyai alatt igyekeztek hatalmukat megerősíteni.

Magyarország szerbiai birtokai között leghosszabb ideig a macsói bániságot birtokolta. A macsói bániság szervezését még Imre király kezdte meg, de tartósan csak IV. Béla alapozta meg. Területe időnként megváltozott, de azt mondhatjuk, hogy körülbelül a Száva, Drina, nyugati Morava és Kolubara határolta. Fővárosa Macsó volt, mely alkalmasint a mai Valjevóval azonos. Kevesebb megszakítással harmadfél száz évig birtuk ezt a területet, melyen sokáig olyan pezsgő magyar világ folyt, mint az anyaország területén. A törökök terjeszkedésének azonban ez is minél hamarabb áldozatául esett, valószínűleg 1496-ban foglalták el.¹⁰ Első ismert bánja 1254-ben Ratiszló galíciai herceg volt, az utolsó 1496-ban herceg Ujlaky Lőrinc.

Macsó elvesztése után a bániság székhelye Ujlak lett a Szerémségben s ettől fogva 1499-ig Czobor Imre az ujlaki bán. 1500-tól 1521-ig a nándorfehérvári kapitányok viselik a báni tiszteletet, míg csak a magyarság ezen utolsó végvára is el nem esik.

Nándorfehérvár vagy Bolgárfehérvár szintén ősi birtokunk.

Legelőször Salamon királyunk foglalta el, majd ismét 1182-ben III. Béla. A macsói bániság megalapításától kezdve ez is magyar fennhatóság alá került. Többször el is veszítettük. A Brankovicsal kötött egyezség értelmében magyar birtok lett, a hely fontosságának tudatában Magyarország nagyon sokat tett a vár jókarba tételére. A XV. század közepétől kezdve a törökök mind erősebb nyomást gyakoroltak Szerbiára s 1456-ban Murád szultán megostromolta Belgrádot. Hunyadi János és Kapisztrán János emberfeletti erővel védték a várat és sikerült a törökök áradatát feltartóztatni, sőt visszafordítani. Ezután egy jó fél évszázadig Közép-európa szeme Nándorfehérváron függött. Mátyás király halála után lassanként veszendőbe ment minden. 1521-ben előbb Szabács, azután Nándorfehérvár is elesett és megnyílt az út Magyarország szívébe.

Nándorfehérvár fontosságát a magyar királyok egy percre sem felejtették s mindig igyekeztek azt visszaszerezni. 1688-ban sikerült először Szavoyai Jenő hercegnek. Ezután rövid időközökben többször gazdát cserélt, egyszer a mienk volt, máskor a törököké.

¹⁰ Századok, 1875. 365.

Szabács várát Mohamed szultán 1470-ben építtette, hogy Magyarországra könnyebben betörhessen. Mátyás király, hogy a bajt megakadályozza, Magyar Balázst a vár ostromlására küldte. A vár megvétele azonban csak 1476-ban sikerült. Ez időtől kezdve magyar kapitányok voltak benne mint bánok 1521-ig.¹¹

Okleveleink szerémi bánságról is tudnak. Szerbia keleti részén feküdt a barancsi és krucsói bánság. Mindkettő már az Árpádok idejében IV. László korától kezdve mint bánság említették.¹²

Barancs vára a Duna jobb partján feküdt Galambóctól keletre a mai Brnjica falunál, Krucsó pedig délre a két Morava folyó egyesülésénél s a mai Krusevác nevű várossal azonos.¹³

Mind a két bánság jó darabig magyar birtok volt s kapitányaikat, különösen az Árpádok idejében, bánoknak hívták. Zsigmond király idejében, 1429-ben estek török kézre.

Szerbia a török világ alatt rendkívül sokat szenvedett s menekültjeinek mindig Magyarországra adott oltalmat. Legelőször a rigómezei csata után jöttek be nagyobb tömegben. A szerb deszpoták is nagy tömegben hozták magyarországi birtokaikra a hontalan menekülőket. Ekkor jöttek létre a ráckevei, rácböszörményi telepek. A mohácsi vész után elnéptelenedett Dél-magyarországra roppant számmal költöztek be. 1570 táján pl. Csongrádmegyében több volt a rác falu, mint a magyar. Maguk a törökök is telepítették őket az Alföldre.

1690-ben a törökök elől újra roppant számú rácság özönlött hazánkba. Szerb írók e menekülők számát 27 000 családra teszik. A szerbeket Magyarország mint vendégeket fogadta s ők maguk is vendégnek tartották magukat s ezen a címen egyházjogi szabadságot kértek és kaptak. Kikötötték azt is, hogy ha hazájukat, Ószerbiát sikerül a törököktől megszabadítani, akadály nélkül visszamehessenek hazájukba. A törököket azonban egészen 1912-ig nem lehetett kiverni Ószerbiából, így a szerbek itt rekedtek Dél-magyarországon mind a mai napig.

Szerbjeink segítséget nyújtottak a török világban a törökök ellen, de bécsi intésre a magyarok ellen is többször fegyvert fogtak s nem egyszer feldúlták az alföldi magyar falvakat, városokat. Mária Terézia katolizálni szerette volna őket, de a szerbek ellenszegültek és jogaikra hivatkozva fellázadtak. Több ízben való leveretésük után egy részük kivándorlásra határozta el magát és 1751-ben mintegy 100 000 szerb kivándorolt Oroszországba, Kijev vidékére. Az első csoportot később több is követte. Ezek a kivándorlók ma már mind eloroszosodtak. Miután Bécs veszedelmet látott a szerbek kivándorlásában, a vallási üldözéssel felhagyott, sőt később egészen külön egyházi jogokat adott nekik, külön illir kancelláriát állított fel számukra, úgy hogy az 1791. évi országgyűlés kénytelen volt tiltakozni e kiváltságok ellen. A szerbek 1848-ban is, kevés kivétellel, a magyarok ellen küzdöttek, így hálálták meg a magyar vendég-szeretetet.

A magyarországi szerbség a magyarság szárnya alatt magas kultúrára tett szert, s Szerbia igen sok intelligens embert kapott hazánkából, akik ott vezető állásokba jutottak s a 400 év óta civilizálatlan népet meglehetősen gyorsasággal kiemelték a kulturálatlanságból. Az utóbbi időkben Szerbia az orosz politika vak eszközévé lett s minden kapcsolatot megszakított Magyarországgal, sőt egyenesen annak megcsonkítására tört, ami aztán vesztét okozta.

¹¹ Korbuly I.: A báni méltóság. Budapest, 1868. 201. 1.

¹² u.o. 195.1.

¹³ u.o. 196. 1.

Ma Szerbia nagy része megint a mienk s talán nemsokára itt lesz az idő, mikor legfelsőbb hadurunk, „tekintettel azon ősi kötelekekre, melyek nagynevű elődeit a magyar trónon” Szerbiához fűzték, szuverén jogait Szerbiára is kiterjeszti. Régi történelmi határainkat Szerbiában éppúgy vissza kell állítani, mint Boszniában. Magyar telepekkel kell megrakni újból régi balkáni birtokainkat, mert csak a vérségi kapocs fogja örökre elválaszthatatlanul hozzánk fűzni visszaszerzett ősi földünket.

Bulgária

A Duna balpartján levő Románia területét nem szokták a Balkánhoz számítani, éppen ezért itteni egykori birtokainkról, a szörényi bánásgról (Kis-Oláhország), a Havasalföldről (Nagy-Oláhország), Moldváról ez alkalommal nem fogunk bővebben megemlékezni, csak az Al-Duna jobboldalán feküdt bolgárországi birtokainkról kell még szólanunk.

A magyarok és bolgárok még őshazájukban is egymás szomszédságában laktak s amikor a népvándorlás kimozdította őket, a megállapodáskor ismét egymás mellé kerültek. A bolgárok mai hazájukban szlávokat találtak, kiket meghódítottak, azonban a hódítók számra nézve kevesebben lévén, nyelvileg beolvadtak a szlávok közé. A turáni vezető réteg azonban úgy megszervezte ezt az új népet, hogy nemsokára számottevő ország lett Bolgárország.

A magyarok, mint a bizánciak szövetségesei, 893-ban megdúlták a bolgár birodalmat. A bolgárok nem maradtak adósok s a kalandozó magyarság etelközi szállásait elpusztították, úgy hogy a magyarok jobbnak látták biztosabb helyre költözni s elfoglalták mai hazánkat. Dél-Magyarországon ekkor a bolgár volt az úr, míg a honfoglaló magyar innen ki nem szorította. 1019-ben II. Vazul bizánci császár meghódítja Bolgárországot, igaz, hogy nem sok időre s III. Béla mint görög birtokokat megszállja Nist, Branicevot és Szófiát.¹⁴ A bolgárok azonban megint hamar feltámadnak s visszaveszik az elfoglalt városokat. 1228-ban Béla király magyarjai már megint betörnek a bodonyi tartományba.

A családi összeköttetések révén 1260-1270-ig a harcok egész sorozata indul meg a magyarok és bolgárok közt. István királyunk egészen Tirnovóig pusztít. Ekkor Bolgárország meghódol s V. István felveszi a bolgár királyi címet.¹⁵

István halála után a birtoklás megint megszakad s Nagy Lajos idejében áll helyre ismét, aki 1365-ben indul Bodony alá, meghódítja s Dénes erdélyi vajdát teszi bodonyi bánnak. Bodonyon kívül Laganjban és Fejérvárban (Belogradcsik) várnagyok parancsnoksága alatt magyar őrség tanyázik.¹⁶

A bodonyi bánágot azonban csak 1369-ig tartotta Nagy Lajos s ekkor visszaadta Stracimir bolgár fejedelemnek, mert a közbeékelődő Kis-Oláhország megbízhatatlan oláh vajdája miatt nehéz lett volna tartani. 1394-ben Bajazid török szultán elfoglalja Bodonyt s Stracimir földönfutóvá lesz. Zsigmond király is tervezte Bolgárország felszabadítását, de 1396-ban Nikápolynál csatát veszített. 1444-ben volt az utolsó csatánk Bolgárország földjén, de ez is balul végződött.

¹⁴ Századok, 1898. 116.

¹⁵ u.o. 118.

¹⁶ u.o. 583.

A fentiekből láttuk, hogy a földrajzilag Magyarországhoz tartozó balkáni területeket a magyar nemzet politikailag is magához tudta kapcsolni. Érdekes volna most kimutatni, hogy vajon a magyar faj a magyar uralom idejében meg tudta-e vetni lábát ezeken a meghódított területeken? Sajnos, a török világ csaknem minden írott emléket eltörölt e vidékeken, úgy, hogy csak nagyon kevés, töredékes adattal járulhatunk a kérdés tisztázásához, de ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a magyar uralom idejében magyarok is laktak e tájakon.

A dalmát tengerparton 1231 körül Rogoznikában magyarok telepedtek le,¹⁷ kik közé német és bosnyák pásztor családok is kerültek. A Magyarországból jövő telepesek 1235-ben azt írják, hogy ők ez évben Dalmáciában a tenger közelében Rogoznizzát alapították.¹⁸ 1289-ben a rogoznizzai nemesek a szerb királynak hűséget esküdtek, ki a magyar királyoktól nyert kiváltságait megerősítette. E magyar telepről többé semmi hírt sem hallunk.

Jóval több nyoma van a magyarságnak Boszniában.

A három alsó-szlavon vármegyében és a boszniai bánságokban a török világ előtt sok magyar birtokos úr élt, akik itteni birtokaikra bizonyára telepítettek jobbágyokat magyarországi birtokaikról intenzívebb földművelés céljából. A várak katonasága pedig nagyjából magyar, kisebb részben horvát volt, akik azonban ez időben még szintén szívesen vallották magukat magyarnak. A várak körül is maradt magyarság, de ezek a török uralom alatt elhorvátosodtak, jóllehet a mai napig is „magyari”-nak tartják magukat.¹⁹ A magyar lakosság sok magyar helynevet is hagyott Boszniában. A gyakori „Varos”, „Magyari” helységnév magyar alapításra enged következtetni. Nem volna háládatlan feladat Bosznia helységnévtárát ebből a szempontból átvizsgálni, az oklevelekből ismeretes régi magyar helységnevek számát még bizonyára gyarapítani lehetne.

Szerbiában is voltak magyar telepek. UNGNAD császári követ 1573-1578 közt tett konstantinápolyi utazásakor Jagodina mellett három magyar községet említ, melyekben „csupa magyar lakik, kiktől jó bort kaptak”. Jankulov²⁰ szerint talán ilyen magyar telepekről szólhat egy régi szerb népének, melyben Lázár cár azzal fenyegeti meg a dalmátokat, hogy ellenük küldi szerbjeit és magyarjait.

A Bjelica völgyében Drágácsevó környékén Csacsáktól nyugatra számos régi temető van, melyet a nép „magyar temető”-nek hív. Nagy sírkövek láthatók e temetőkben, melyeken különféle rajzok (kard, íjj, nyíl, félhold, kereszt stb.) vannak Jankulov²¹ feltételezi, hogy ezek a magyar telepesek a macsói bánsgóból kerültek oda, mert szerinte a „Balkánon régen sokkal több magyar telep volt, mint gondolnók.”

A macsói bánásznak hihetőleg magyar volt a lakossága. Sajnos, hogy e magyar telepek egyike sem érte meg a felszabadítást. A történeti adatok azonban azt bizonyítják, hogy ez a terület olyan, amelyen a magyarság a múltban is gyökeret tudott verni. Ahol multja van, ott jövőjének is kell lenni! A magyar szupremáciával egyidejűleg a magyarságnak is be kell hatolnia Bosznia és Szerbia földjére! Csak úgy tudjuk megtartani ezeket a visszaszerzett ősi birtokainkat, ha megrakjuk magyar telepekkel, a magyarság előőrseivel. Évtizedek óta özönlik a földnélküli

¹⁷ Pesty F.: Magyarország helynevei. Bpest 1888. I. 283.

¹⁸ Wenzel G. I. 345.

¹⁹ Osztr. Magy. Monarchia írásban és képben XIX. 256.

²⁰ Ethnographia 1914. 178. 1.

²¹ u.o.

magyarság Amerikába, Romániába, ezeket most kell visszatelepíteni, mert ilyen alkalom talán soha sem lesz többé! Szerbiában bőven van telepítésre alkalmas terület, hiszen földjének nagyobbik fele állami birtok, csak a kisebbik fele van a nép kezében. De számítani lehet nagyobb mérvű, Oroszország és Amerika felé irányuló kivándorlásra is. Egyébként a hódított területeken éppúgy jogunk van magyar nemzeti célokra való kisajátításra, mint ahogy a szerbek Macedóniában, vagy a románok Dobrudzsában kisajátítottak telepítés céljára területeket.

A magyar fennhatóság megszilárdítására és magyar nemzeti politika csinálására elsősorban jó magyar tisztviselői karra van szükségünk a meghódított területeken. Itt csak másodsorban kellene figyelembe venni a szláv nyelvtudást. Hisz a Bach-korszakban a Magyarországot elárasztó cseh hivatalnokok teljesen megfeleltek a beléjük helyezett várakozásnak, holott idejövételükkor mitsem tudtak magyarul. A magyarnak jó nyelvkészsége van s hamar megtud tanulni szerbül is.

A közigazgatási terület egységek megállapításakor figyelembe veendőek volnának a földrajzi és történeti határok. A régi magyar helyneveket újra vissza kellene állítani. De a hódított területeket még szorosabban lehetne Magyarországhoz csatolni, ha a meglévő közigazgatási kereteket áttolnánk a hódított területekre, vagyis a magyar vármegyéket részben átvinnők a Dunán és Száván. Ilyen módon a hódított területek északi határán a közigazgatási területek súlypontja a régi magyar vármegyékben volna. Nem tekinthetjük e dolog kivételében akadálynak a Dunát, mert hisz a magyar Duna-menti vármegyék jórésze amúgy is a Duna mindkét oldalán fekszik. Sőt, minél több ok fogja kényszeríteni a hódított területek lakosságát, hogy a Dunán gyakran átkeljen s a magyarsággal minél gyakrabban érintkezzen, annál szorosabban fog Magyarországhoz s a magyarsághoz kapcsolódni. A fokozott érintkezés hidakat fog létrehozni a Dunán, melyeken át a magyarság szaporulati feleslege Szerbiában mindig új hazát talál s a szerbeknek pedig kulturát visz, amire nagyobb szükségük van, mint Nagy-Szerbiára.

Dobrudzsa²²

Az évtizedek óta függőben levő keleti kérdést a balkáni háború nem oldotta meg. Maguk a balkáni országok sem tudtak a Török Birodalom európai részein igazságosan megosztani, a nagy hatalmak is veszélyeztetve látták keleti érdekeiket a Balkánon befejezett tények után. Látszólag az orosz érdek győzött s a német veszített. Az angol, bár legszívesebben a maga malmára szerette volna a vizet hajtani, az oroszhoz szegődött. Miután Törökország és Bulgária igazi érdekeiket felismerve mellénk állottak, a mérleg a mi javunkra billent, az Ántánt a Balkán több pontján súlyos vereséget szenvedett. Oroszország utolsó kártyáját kijátszva végül harcra kényszerítette maga mellett Romániát is, remélve, hogy oláh segítséggel még megnyerheti Keleti kapuját, Konstantinápolyt. Az oroszok évszázados politikájának végcélja, Konstantinápolynak birtoklása, Dobrudzsában dől el, azért az egész világ feszült figyelemmel tekint most Dobrudzsa felé.

Szinte érthetetlennek látszik Románia politikája. Ha az orosz érdek mellett harcol, akkor Dobrudzsa birtoklásáról le kell mondania, mert aki Konstantinápolyt bírni akarja, annak bírnia kell a Fekete-tenger egész nyugati partvidékét is. Bulgária ezt már régen észrevette; Románia ellenben Erdély birtoklásáért hajlandó még legfontosabb érdekeiről is lemondani. Ha ugyanis Dobrudzsát elveszti, nincs többé tengerpartja. Agrárius állam lévén, terményeit a hasonlóképp agrárius Orosz-, Magyar-, Szerb- és Bolgárországokon keresztül viheti ki. Ez a gazdasági bekerítés olyan állapotot teremtene, amilyenben Szerbia volt, ti. a saját zsírjában fog megfulladni.

A magyar politika célja folyton az volt, hogy Dobrudzsa mindig elérhetetlen legyen az orosz érdekek számára. 1878-ban, amikor az orosz-bolgár barátkozás túlbizalmas kezdett lenni, a berlini békében Andrassy politikája következtében jutott az addig bolgár Dobrudzsa oláh kézre, s most, amikor a bolgár és oláh szerepet cserélt, Dobrudzsa is könnyen gazdát cserélhet.

Dobrudzsa az Al-Duna és Fekete-tenger között terül el. Dél felől nincs természetes határa, ezért a politikai határ is folyton ingadozott. A XVIII. században a Ruscsuk és Várna közötti vonal volt a közigazgatási határ, a bolgár Dobrudzsának ma is ez a déli határa. Románia a berlini békében megkapta Dobrudzsa északi részét Szilisztriától Mangáliáig, majd 1912-ben a bukaresti békében a tutrakán-balcsiki vonalig terjedő részt is. Most, amidőn az Ántántal szövetségre lépett, bejelentette igényét a még bolgár uralom alatt levő Dobrudzsára is, mely Ruscsuk, Tutrakán, Balcsik és Várna között terül el.

Dobrudzsa Kr. e. 29-ben került a római birodalomhoz. Diocletianus idejében Scythia minor néven ismerték. Később, a népvándorlás idején, a nyugati gótok hatalmába került, majd a VII. században a szlávok foglalták el s 679 óta a bolgárok bírják. Mintegy kétszáz esztendeig a bizanci császárok uralkodtak rajta, 1186-tól 1396-ig ismét a bolgároké, míg 1396-ban a törökök kezére jutott. Volt idő Nagy Lajos korában, mikor a magyar király hatalma Dobrudzsára is kiterjedt, az immár feledésbe ment régi magyar nevek, *Oroszcsik* (Ruscsuk), *Tömösvár* (Konstanca) ebből az időből maradtak fenn. A törökök csaknem féleztendéig bírták, de amint Bolgárország kivívta függetlenségét, Dobrudzsát is elveszítette Törökország, noha a lakosság javarésze mohamedán volt. A török világ idején rövidebb ideig oláh vajdák is uralták Dobrudzsa egy részét, legtovább az öreg Mircsét mintegy 30 esztendeig 1387 táján, innen ered az oláhok történelmi joga Dobrudzsára. A San-Stefano-i béke Bulgária határát kiterjesztette a

²² Megjelent a Földrajzi Közlemények 1916. évfolyam XLIV. kötet 7. füzetében.

Dunától és Fekete-tengertől az Égei-tengerig, vagyis a mostan elfoglalva tartott területet mondhatta magáénak Bulgária. Az európai nagyhatalmak, főképp a Monarchia, ellenezte egy ilyen nagy és egészen orosz befolyás alatt álló balkáni országnak a létrejöttét s a berlini kongresszuson alaposan körülnyírták Bolgárországot. Ekkor jutott Andrassy politikája következtében Dobrudzsa egy része román kézre, ezáltal megszűnt a földrajzi tőszomszédság Bolgárország és Oroszország között.

Bulgáriát azonban félreismertük. Bár hálával viseltetett a felszabadító oroszok iránt, nem volt hajlandó magát az orosz politika vak eszközéül odadobni. Mikor az orosz 1886-ban már majdnem teljesen otthon érezte magát Bulgáriában, a bolgár óhajnak megfelelően a Monarchia nevében Tisza Kálmán jelentette ki, hogy nem vagyunk hajlandók eltérni, hogy Oroszország beavatkozzék Bolgárország belső ügyeibe. Ettől kezdve a bolgárokat mint háládatlan szláv testvéreket tekintette az orosz s inkább a szerbeket kezdte dédelgetni.

Bulgáriának a balkáni háborúban való szerepét feleslegesnek tartjuk vázolni, annyira a szemünk előtt folyt le ez a háború. Bulgária belátta, hogy a „szláv testvériség” hamis jelszavával megcsalták, Oroszország csak előretolt állásának tekintette Konstantinápoly felé vivő útjában. Kibékült hát régi ellenségével a törökkel s szövetséges kezet nyújtott a központi hatalmaknak. Bár Dobrudzsa elvesztését nagyon fájalta, a visszaszerzésre kötelező ígéretet mindaddig nem tehetünk, míg Romániával békés viszonyban voltunk. A román hadüzenet után azonban semmi hatalom nem tudta volna Bulgáriát visszatartani, hogy az elrablott területeket vissza ne szerezze.

A régi román Dobrudzsa területe:	15 600 km ²
az új román Dobrudzsa területe	8 370 km ²
az igényelt román Dobrudzsa területe	6 800 km ²

Összesen tehát 30 770 km² az a terület, melyet Románia a Duna jobbpartján bírni óhajtott volna.

Dobrudzsa fiziografiaiilag három részből áll, ú. m. a bolgár krétatábla nyúlványából, a Duna-könyököt kitöltő röghegységéből s a Duna-deltából. A bolgár Deli-Ormán bozótos hegységéből folyton lejtősödő és kopárodó, aszóvölgyektől szabdalt, nagyjában vízszintes bolgár tábla körülbelül a mély fekvésű csernavoda-konstancai vasútvonalig terjed (ennek kulmináló pontja 66 m). A tengerparton meredek és homokturzásos részletek váltakoznak. A dobudzsai rög redőzött paleozóos és vízszintes mezozóos rétegekből álló, teljesen önálló plató, mely a fiatal Dunát útjából kitérítette. Átlagos magassága 100-200 m, de régi eruptív kőzetekből álló markáns hegykúpjai 300, sőt 400 m fölé is emelkednek. Felszíne erősen tagozott, amit elég sűrű folyóhálózat is elárul (csapadéka is ennek van legtöbb) s nyugatnak, északnak és keletnek egyaránt meredek falakban végződik. A bővebb csapadék magyarázza, hogy különösen északnyugaton erősen halmos, 2/3-részben lösszel borított talaján erdeje is több van, mint a bolgár táblavidéknek, különösen közepe táján. A Duna felől eső északi rész a Taica folyótól keletre azonban sivár vidék, melyen csak az egyetlen Tulcsa város számottevő telep. A tengerpart dűnés és lagunás, szintén egyetlen számbavehető, mesterségesen kiépített kikötővel (Konstanca). A Duna-delta folyóhordalékból épült, nagyobb felében nádas, vizes árterület, dűnés partokkal, településre kevésbé alkalmas felszínnel. Szulina a fő dunai kikötő.

Dobrudzsa belsejét a víz s ennek következtében a fahiány jellemzi. Néhol csak több falunak van egy kútja. A talajvíz rendszeren nagyon mélyen van, úgy hogy lóval húzatják fel a vedret. A víz is sok oldott só-t tartalmazván, nem mindig iható. A közhit szerint Dobrudzsa és mocsárvidék egy és ugyanaz a fogalom. Ez azonban tévedés. Eltekintve a Csernavoda-Medzsidia közötti vizes rétségektől, Dobrudzsa belsejében nincs mocsár, hanem csupán a Duna és a Fekete-tenger

partvidékein. A dombvidék meszes, agyagos pusztaság, melyen sok helyütt alig van valami növényzet, földművelésre csak itt-ott alkalmas, többnyire legelő az egész. Dobrudzsa Romániának legszárazabb vidéke. Az évi csapadékmennyiség az utóbbi két évtizedet véve alapul:

Kis-Oláhországban	628 mm
Havasalföldön	604 mm
Moldvában	530 mm
Dobrudzsában	428 mm

Legkevesebb a csapadék (24 mm) augusztusban, legtöbb (66 mm) júniusban és pedig a belső részekén több, a peremeken kevesebb. Az Iszákcsa és Konstanca közötti területnek jut legtöbb csapadék. Új-Dobrudzsa, illetőleg Bulgária felé a csapadék mennyisége emelkedik. Új-Dobrudzsában már 512 mm-nyi, ennek megfelelőleg a vegetáció is élénkebb.

Nagyobb erdőséget csak északon és délen találunk, észak felől Iszákcsa, Babadagh és Osztrov között, délen pedig a Tutrakántól, Szilisztriától és Rasovától lefelé eső Karalar nevű vidéken, mely a Deli Ormán erdőségeivel függ össze. Karalar és Deli Ormán erdőségei azonban a múlt században nagyon megfogyatkoztak s hogy valamikor ezek az erdőségek terjedelmesebbek lehettek s észak felé majdnem Medzsidiáig nyúltak, a helynevek igazolják. Az erdőségeket többnyire a kecskenyájak pusztították el, mert a sarjúerdőt lelegelték.

Dobrudzsának alig van egy pár olyan jelentékenyebb patakja, mely sohasem szárad ki. Nagyobb patakok a Beli Lom és Provadijszka. Az előbbi Ruscsuknál a Dunába, az utóbbi Várnánál a Fekete-tengerbe ömlik; ez a két patak volt kiszemelve román részről Nagy-Dobrudzsa leendő határául. Van azonban számos időszakos folyás úgy a Duna, mint a Fekete-tenger felé. Ezeknek mély szakadéka a Dunára haránt irányban barázdálják Dobrudzsa platóját s a Duna magas teraszait.

Dobrudzsán nyugat-keleti irányban keresztül húzódik a Traján-sánc. A Dunánál kezdődik Csernavodától délre Kokirlény nevű falunál s az Oprea dombon kétfelé ágazik, de ágainak nemsokára nyoma vész. Medzsidia mellett s tőle délre tűnik ismét elő s két olykor három ágban húzódik Konstancáig. A vasút a két ág között halad. A Traján-sáncnak túlságos stratégiai jelentőséget nem lehet tulajdonítani, mert egykori töltései már majdnem elenyésztek, s a sánc nem ér többet, mint egy egyszerű lövészárk. A napisajtó által emlegetett három emelet magasságú vasúti töltés nincs Dobrudzsában. Felesleges is volna, mikor a vonat úgyis fennsíkon halad. Itt-ott a völgyek áthidalásánál magasabb ugyan a töltés a rendesnél, de ez egyebütt is így van. Az a hatalmas töltés csak Fetest és Csernavoda között a Duna és a Borcsa nevű dunaág alkotta Balta nevű szigeten keresztül húzódik.²³

Dobrudzsa felől a Duna partja mindenütt magas és meredek, Oláhország felől azonban alacsony és többnyire mocsaras. Katonai szempontból a bolgár part nagyon jó, mert uralkodik az oláh part felett, az átkelésnek azonban akadálya a túlsó parton a sok mocsár. Bár minden bolgár várossal szemben egy-egy román város fekszik, az átkelés nem megy könnyen. Jó átkelőhelyek vannak Ruscsuk és Gyurgyevó, Tutrakán és Oltenica között. Szilisztria és Kalarás között már mocsaras a román part, lejjebb pedig a Duna több ágra oszlik, ezért bajos az átkelés. A román parton fűzesek zárják el a kilátást, a fűzesek mögött nádas rétek, mocsarak, tavak vannak, amiket a Duna vize táplál magas vízállás idején. Ezek a fenekek nagyszerű halászóhelyek, a vidék azonban településre egészségtelen, ezért a román parton kevés falut találunk.

²³ Dobrudzsa területén azonban sok emberkéz alkotta halmot találunk. Ezek népvándorláskorabeli sírhalmok és őrhalmok.

A Dunának egyik Balta nevű hatalmas szigete Szilisztriától egész Hirsováig terjed, hossza 90, szélessége 15 km. Füzésekkel, nyárasokkal tarkított rétság az egész. Mintegy tízezer szarvasmarha legelhet rajta, ezenkívül a vadászoknak igazi eldorádója. A mi Duna menti vadállományunkon kívül gódenyek, hattyúk, darvak, kócsagok is nagy számmal találhatóak. A Balta tavaiban, ereiben rendkívül sok a hal. A szilaj marhatenyésztés mos is dívik itt. Az orosz síkság felől jövő hideg szél ellen a magas dobrudzsai part elég védelmet nyújt, a kövér ingoványos talajon a növényzet olyan magasra nő, hogy a téli hó sem takarja el s az avarfü téli legelőnek is alkalmas. Mokányaink juhnyájaikkal nagy előszeretettel keresték fel mindig a Baltát teletetés céljából. Közvetlenül a Balta mellett fekszik a Baragánnak nevezett, szelíden dombos síkság a Jalomica és Borcsa-Duna-ág között; ez is legelő volt, újabb időben azonban nagy részben eke alá került. Telepek lakosainak egy része erdélyi oláh.

A Baltán megy keresztül Romániának a Dunán egyetlen vasúti hídja, mely Dobrudzsát az anyaországhoz köti. Az I. Károly király nevére elnevezett híd Csernavoda, másként Bogazkőj város és Fetest falu között fekszik, hossza 28 kilométer a töltésével együtt. A tulajdonképpeni vashíd a Borcsa-ágon 420 m hosszú, három nyílása van s a vízszin felett 20 m magas. Ez a híd a viaduktokkal közel 1 km hosszú s a Baltán keresztül hatalmas kötöttéssel folytatódik egészen a Nagy-Duna hídjáig. A Balta legmocsarasabb részén egy 1455 m hosszú, 34 nyílású viadukt szakítja meg a töltést. Ezután a gát lassanként emelkedik egészen a nagy vashídig. A nagy híd egy 15 nyílású és 912 m hosszú viadukttal kezdődik. A hidat 5 hatalmas kőoszlop tartja s hossza 750 m. Az építés 35 millió leibe került. Ha Románia ezt a hidat elveszíti, vagy pedig használhatatlanná válik, akkor Dobrudzsa is könnyen elvesz, mert az oláhországi part sehol sem alkalmas a hadsereggel való átkelésre. Amilyen könnyű Dobrudzsát dél felől a szárazföldön támadni, éppoly nehéz a Duna tulsó, mocsaras oldaláról megközelíteni.

A Duna két ága Hirsovánál ismét egyesül, majd pár kilométernyi út után megint szétválik s újra egy hatalmas szigetet alkot, melyet szintén Baltának²⁴ neveznek. Ennek a szigetnek területe valamivel még nagyobb, mint az előbbié. A Duna medre azonban itt már jóval keskenyebb, mint a felső Baltánál, vizének nagyobb részét a mellékágak vezetik le. A mellékágak között legjelentékenyebb a Kremene, melyen a dunai hajózás lebonyolódik, ennek nagyobb kiágazásai a Valcsu és Paszka, ezenkívül számos kisebb ér és morotva köti össze a fő- és mellékágakat. Ez az alsó Balta még vizenyősebb, mint a másik, itt a kisebb-nagyobb tavak egymást érik. A szigeten kisebb fűz- és nyárfaerdők is vannak, de nagyjából nádas rétság, mely szintén kitűnő vadászó és halászó terület. Jószáglegeltetésre éppoly alkalmas, mint a felső Balta. Itt már a Duna és mellékágainak külső partvidéke is mocsaras.

A Duna- és a Kremene-ág Brailánál egyesül ismét. Miután Braila és Galac között a balparton felveszi az egyesült Szeret és Bodza folyókat, Galacnál keletre fordul s Tulcsáig egy ágban folyik, azonban mindkét partja mocsaras. Braila és Tulcsa között a dobrudzsai plató nyulványai festőien emelkednek ki a mocsárból.

A Duna legnagyobb mocsárvidéke Tulcsánál, a Duna-deltákkal kezdődik. A három főág a Szent György, Szulina és Kilia; ezek közül a Szulina hajózható. Az egész delta román terület s Dobrudzsának a legmocsarasabb része. A Kilia-ág 111 km hosszú, mélysége 7-12 m között ingadozik. Kisebb orosz gőzösök feljönnek rajta Renin át a Prutra is. A Szulina a Duna-ágak között a legrövidebb s tengeri hajók is közlekednek rajta. A Szent György-ág hossza 90 km, közepes mélysége 15 m. Torkolatánál lévő zátonyai miatt nagyobb hajók nem jöhetnek fel rajta.

²⁴ Balta = mocsár, a szláv blató-ból

A Duna deltája 180 ezer hektár, s ebből csak 16 ezer hektár a művelt terület. A három ág között két kisebb erdőség is van, ezeket leszámítva az egész terület nádas és mocsaras. A lakosok is legnagyobb részét halászatból és gyékényfonásból élnek.

Dobrudsza mocsárvidéke a Duna deltájától délre is folytatódik a Fekete-tenger partján. Itt már nagy parti tavakat találunk. A Razim 36 ezer hektár, a Szinoe limán 16 ezer hektárnyi területen fekszik. Ezeken kívül igen sok kisebb tó is van, úgy hogy az egész vízborította terület 112 ezer hektárnyi. E lagunákat a szentgyörgyi Duna-ágból kiszakadt Dunavec, valamint a dobrudzsai platóról lefutó patakok táplálják édes vízzel. A tenger felől való tavak sós vizűek. Kisebb tengerparti sós tavak a Szinoe limántól délre egészen Várnáig elég nagy számmal találhatóak. A part homokos, a Duna deltája, szigetei, partjai szintén homokosak. Kellő csatornázással, a Duna árteréből sok földet meg lehetne menteni a művelés számára.

Mint a balták, úgy Dobrudsza mocsaras vidéke is ősidőktől fogva legelő. A Balkán hegység nomád törökjei a jürükök, a bolgárországi havasi oláh juhászok, az erdélyi mokányok egyformán ide jártak juhnyájakat teleltetni. A tél itt enyhe, a hideg időszak legfeljebb 5-6 hétig tart. Még a közelmúltban is egy millió juh telelt itt. A juhászok teleltetésre is vállaltak idegen juhokat. De szarvasmarha is sok telelt itt a határtalannak látszó rétségeken. A rét avar füve, sása oly buja volt, hogy a jószág alig látszott ki belőle, meg ugyan nem hizott rajta, de éhen sem veszett. A juhnyáj 5 hónapot töltött itt; tavaszi ellés után megvárták míg a bárányok megerősödtek, aztán a *juhútakon* elindultak nyaralni a havasok felé. Ez a vándorlás már évszázadok óta meg volt szervezve, az útirányokat, a tartózkodás idejét alig módosíthatta valamely váratlan körülmény. A mi fogaras-, szeben-, alsófehérmegyei oláh juhászaink, különösen a mokányok, évről-évre megtették ezt a sétát. Nyáron a Déli-Kárpátok oldalain hízlalták kövérre nyájaikat, ősszel a fölösleget pénzzé téve a tenyésztésre meghagyott juhokkal újra megindultak Dobrudszába. Azonban mokányjainknak ez az ősi, talán több évezredes életmódja 1884-ben kiheverhetetlen csapást szenvedett, mert kormányunk állategészségügyi okokból a határt elzárta s csak korlátolt számban engedett jószágot bejönni Romániából. Ennek aztán az lett a következménye, hogy mokányjaink egy része künn rekedt nyájával együtt, más része meg felhagyott a világhárral s meglegedett Erdély havasaival. A Dobrudszában maradt mokányok egy része letelepedett s félig juhász, félig földműves életet élve ott lakik ma is. Sokan azonban nem akartak szakítani ősi életmódjukkal s nyájaikkal a Kaukázusba mentek nyaralni. Az út ugyan jóval hosszabb és fáradtságosabb, de a legelők olcsóbbak s a nyaralás kifizeti magát. Most a világháború kitörése alkalmával sok erdélyi mokány gazdát is ott ért a hadüzenet s nyájaikat, mely összes vagyonuk volt, elveszítették, mivel magyar állampolgárok voltak.

A juhtenyésztés Konstanca megyében nagyobb mint Tulcsában, amott 214 ezer, emitt 445 ezer a juhok száma. Új-Dobrudszában, valamint a bolgár Ruscsuk és Várna kerületekben a disznók száma 52 ezer, a régi román Dobrudszában 36 ezer. A kecskét inkább a bolgár Dobrudsza erdős vidékein tartják. Ruscsuk és Várna kerületekben számuk 168 ezer, a régi román Dobrudszában mindössze 18 ezer.

A török uralom óta az egész Dobrudszában hanyatlott a juhtenyésztés. Csak a tulcsai szandzsákban 750 ezer juh legelt a török uralom idején. Tájfajta a cigája juh. Tulcsában 7, Konstancában 70 % a fehér, a többi fekete fajta. 1896-ban a gyapjútermelés 668 894 kg volt.

A juhászat az olcsó fűberek miatt igen jövedelmező foglalkozás volt. A cigája juhok durva gyapját az erdélyi szász csapómesterek vették meg s ebből a gyapjúból készítették a szűrposztót. Ma már többnyire szűrposztó helyett lópokrócot, takarókat készítenek e durva gyapjúból a csapók.

A lovak száma a régi román Dobrudzsában 76 ezer, a két bolgár kerületben, ide értve Új-Dobrudzsát is, 142 ezer. A szarvasmarhák száma a régi román Dobrudzsában 135 ezer, míg a bolgár kerületekben 348 ezer. A bivalyok száma ugyanitt 90 ezer, a román Dobrudzsában alig néhány ezer. Pedig a két terület majdnem teljesen egyenlő.²⁵ Romániában, a depekoráció már mintegy 30 év óta tart, másrészt a dobрудzsai plató rossz legelő, ezért ilyen gyenge a román állatállomány Dobrudzsában.

Dobrudzsa állatállománya többnyire helyi tájfajta, a fajták nemesítésével idáig nem sokat gondoltak. Az oláhság a mokány lovat tartja, a tatároknak is hasonló apró, de formásabb lovaik vannak, melyek rendkívül kitartók. Újabban egy boér Haszandzsában egy minta-istállót állított e tatár lovakból, melyek közül néhány versenypályán is sikerrel futott. A nép kezén levő lovak többnyire agyonsanyargatott állatok, csak a bolgár Dobrudzsában lehet jobb erőben lévő jószágot látni.

Dobrudzsa egyik fontos kiviteli cikke a juh- és báránybőr volt, melyet szintén Erdélyben dolgoztak fel. Vadbőrt is elég sokat szolgáltatott a Duna vidéke. A juhászok a túrót juhbőrtömlőbe gyömöszölve vitték Románia és Erdély különböző vidéki piacaira. Ezenkívül a levágott juhok húsát megfűstölték és megszáritották, ez a *pasztrama*, mely éppúgy, mint a juhtúró, egyik legkedvesebb eledele az oláh parasztnak.

Mikor 1878-ban Románia Dobrudzsát birtokába vette, mindenekelőtt a török és bolgár lakosságot riasztotta szét s pusztán hagyott falvaikba oláhokat telepített. Az eddig legelőnek használt terület egy részét feltörték és művelés alá fogták. A nép a maga primitív módszerével csak a legtermékenyebb földeken tud eredményt felmutatni, a nagyobb gazdaságok azonban a rosszabb minőségű földeket is sikerrel művelik. A nép a faekét már elhagyta s kezd megbarátkozni a gépekkel is. Dobrudzsa déli részén a bolgár területeken sokkal okszerűbb gazdálkodás folyik. Szilisztriában a bolgároknak gazdasági iskolájuk is volt, de egyebütt is vagy iskolák vagy vándortanítók által oktatták a népet.

Tulcsa megyében a mocsarak, erdők nagy területet foglalnak el, ezért kevés a megművelt terület. Ha Konstanca, Ruscsuk és Várna kerületek²⁶ mezőgazdasági terményeit összehasonlítjuk, a következő adatokat kapjuk:

	Konstanca	Ruscsuk	Várna
búza (hektár)	41 800	104 434	163 871
rozs (hektár)	13 211	28 468	1 750
árpa (hektár)	106 255	23 407	53 679
zab (hektár)	13 785	10 580	23 198
köles (hektár)	20 530	2 777	1 588
tengeri (hektár)	32 398	57 033	35 935

Ezen adatokból láthatjuk, hogy a bolgár kerületek többet termelnek, mint az oláhok. Ennek oka az, hogy a bolgár Dobrudzsa földje hasonlíthatatlanul jobb, mint az oláhoké. A földművelés is sokkal intenzívebb, a bolgárnak megfelelő jószágállománya van s földjét trágyázza is, ami az oláhokról nem mondható. Takarmánynak valót nem vetnek.

²⁵ E két utóbbiba beleértjük az új román Dobrudzsát.

²⁶ Tulcsa 8622 km², Konstanca 6919 km², Ruscsuk 7591 km², Várna 9031 km².

Az oláhok inkább a szemtermelés hívei. Paszulyt, borsót, kendert, krumplit csak a maguk használatára termelnek. Főtáplálékuk a puliszka. A gyümölcsstermelés elég gyenge. Szőlőt több helyen művelnek, de a bor készítéséhez és kezeléséhez nem értenek sem az oláhok, sem a bolgárok. Erdeik nem igen vannak, mert még a törökök kiirtották.

A bolgár vidékeken sok paszulyt termelnek, melyből kivitelre is jut. Főzelék- s vetemény-féléket is természetnek. Nagyobb iparágak nincsenek Dobrudzsában. A malomipar most kezd fejlődni, s ma már sok gőzmalom van s az eddigi szélmalomok lassanként tünedeznek. A Dunán hajómalmokat, a patakok mentén vízimalmokat, bentebb pedig lovas szárazmalmokat is találunk. A Duna-mentén a halászat igen élénk, a kifogott halat besózzák, megszárazítják; kaviárt is gyártanak. Van egy pár kaskavál gyár is.

A városokban a kisipar virágzó. Ez többnyire a törökök kezén van, legfejlettebb a bőripar, Sumlában híres szíjgyártók s a bolgár iparnak egyik jelentékeny gócpontjában, Ruscsukon börgyárok is vannak. Ruscsukon és Szilisztriában vegyészeti gyárok is létesültek.

Dobrudzsának legfontosabb közlekedő útjai a vízi utak. Városai is mind a peremen, a vízi utak mentén épültek. Miután román birtokká lett, vasúttal is hozzá kellett csatolni az anyaországhoz, így épült a Konstanca-Bukarest vasút. Újabban Tulcsát is össze akarták kötni Medzsidián át Dobriccsal és Balcsikkal, de úgy látszik, hogy a tulcsa-medzsidiái szakasz még nem épült ki. Ruscsukot²⁷ és Várnát, Bulgáriának ezen igen nagy jelentőségű két városát szintén vasút köti össze, melybe bekapcsolódik a dobricsi vonal Devnjától délre. A dobrudzsai forgalom lebonyolításában igen nagy szerepe van az osztrák Dunagőzhajózási Társaságnak s a Magyar Folyam és Tengerhajózási Rt.-nak. A román állami Dunagőzhajózási Társaság a nagy verseny miatt nem boldogul. A dunai hajózás legfontosabb gócpontjai Braila és Galac. A tengeri hajók a Dunán e két kikötőig minden nehézség nélkül feljönnek. Az ország legnagyobb tengeri kikötője Konstanca, az előbb említett két várossal együtt a romániai gabonatermelés kiviteli gyűjtőhelye. Konstanca kikötőjét a román állam több mint 50 millió frank költséggel építette, Románia másik legfontosabb termékét, a petroliumot is itt hajózzák be. Lázás sietséggel igyekezett Románia új-dobrudzsai kikötőjét, Balcsikot is kiépíteni. Most, ha Dobrudzsát el találja veszíteni, tengeri kereskedelme halálos csapást szenved, mert bár a tengeri hajók Brailáig feljöhetnek, de Oroszország Reni kiépítésével teljesen megbénítja Galac és Braila kereskedelmi forgalmát.

Dobrudzsa terméketlen területei miatt gyéren lakott föld. Északról délre haladva több a csapadék, termékenyebb a föld, sűrűbb a lakosság is. Ha összehasonlítjuk az egyes vidékek népességét, a következő eredményt találjuk:

Tulcsa megyében	8 600 km ² területen	126 752 lélek lakik,	1 km ² -re esik 14
Konstanca megyében	6 919 km ² területen	141 056 lélek lakik,	1 km ² -re esik 20
Új Dobrudzsában	8 370 km ² területen	305 017 lélek lakik,	1 km ² -re esik 36
Az igényelt Dobrudzsában	6 800 km ² területen	400 000 lélek lakik,	1 km ² -re esik 58

Ez utóbbi terület népességébe bele számítottuk Ruscsuk és Várna városok lakosságát is.

Dobrudzsa északi része sohasem volt sűrűn benépesített terület, sőt lakossága sem volt állandó. Nomád népek jártak-keltek rajta s egyebünnen kiüldözött néptörödékek telepedtek meg ideig-óraig egy-egy pontján. Európának nincs még egy ilyen tarka népességű területe, olyan, mint valami kaleidoszkóp, szinte szemünk láttára változik folyton.

²⁷ A ruscsuki, sumlai és várnai kerületek azon részén, mely a Beli Lom és Provadijszka patakok és Új-Dobrudzsa közé esik.

A román és bolgár Dobrudzsa népei

Nemzetiségek	A régi román Dobrudzsa		Összesen	Új Dobrudzsa	Az igényelt terület	Az egész Dobrudzsa
	Konstanca-megye	Tulcsa-megye				
német	4 100	4 110	8 210	-	-	8 210
oláh	93 806	51 442	145 228	6 473	608	152 309
cincár	-	-	-	10	114	124
olasz	480	1 027	1 507	-	-	1 507
bolgár	22 345	29 633	41 978	102 805	198 147	342 930
pomák	-	-	-	24	6	30
szerb	-	-	-	31	151	182
orosz	502	15 282	15 784	1 920	317	18 021
lipován	1 601	13 734	15 335	-	-	15 335
török	7 245	3 351	10 596	117 476	140 587	268 659
tatár	23 208	2 160	25 368	9 525	4 459	39 352
gagauz	-	3 758	3 758	196	4 296	8 258
albán	-	-	-	107	191	298
görög	5 198	4 721	9 919	383	5 934	16 236
örmény	1 978	973	2 951	1 656	7 031	11 638
cigány	3 352	1 865	5 217	9 835	7 861	22 913
zsidó	1 557	2 827	4 384	678	6 446	11 508
egyéb	1 534	1 350	2 884	551	1 637	5 072

Valószínű, hogy Dobrudzsát ősidők óta török-tatár népek lakták. A helynevek kivétel nélkül mind törökök, ahol szláv neveket találunk, annak a török megfelelője is él.

Dobrudzsa három államnak, a török, a román és bolgárnak volt alkotó része, mai népessége is a három állam nemzetiségi politikáját tükrözi vissza.

A *török* a nemzetiségekkel szemben mindig igen türelmes volt, ennek köszönheti, hogy nem lett belőle soha nemzeti állam. Még azok az elemek sem tanulták meg a nyelvét, amelyek a mohammedán vallást felvették. Legjobban hódított a török nyelv a Balkán-hegység északkeleti lejtőjén, ahol a bevándorló török kúnokra és bessenyőkre talált. Ezek nagyrészt beolvadtak, miután a mohammedán hitre tértek. Ma is itt van Európában a török nép legösszefüggőbb nyelvterülete. A második Balkán-háború után az új bolgár-román határvonal ezt a kompakt területet kettévágta.

A törökség azonban 1878 óta igen nagy számmal vándorolt ki Kis-Ázsiába, mert nem tudta megszokni, hogy azok uralkodjanak felette, akiknek ő volt az ura. A bolgárok pedig humanusan bánnak a törökkel. Meghagyják török nemzeti iskolájukat, legfeljebb heti 2-3 órában követelik meg a bolgár nyelv tanítását, a bolgár nyelvtanítót azonban ők fizetik. A török iskolában is bolgár tanterv szerint, teljesen európai színvonalon folyik a tanítás. A török tanítókat bolgár iskolák képezik ki, de a jelöltnek két évet még Konstantinápolyban kell tölteni a török képezdén.

A városokban ma is a török elem viszi a főszerepet s szellemi fölényét a bolgár is elismerni. A falusi törökök a gazdálkodásban mögötte maradnak a bolgárnak, de azért a gazdasági gépektől nem idegenkednek. Életmódjuk, lakásuk, viseletük egészen olyan, mint európai Törökországban lakó testvéreiké. Számuk különösen a régi román Dobrudzsában erősen fogy, mert

az oláhok mindenképpen nyomják őket. Mikor Új-Dobrudzsát megszállották az oláhok, e területről sok török Bolgárországba vándorolt, vagy kiment Kis-Ázsiába.

A törökök után mint mohammedán népek a *tatárok* következnek. Ezek egy része ősi lakosa Dobrudzsának, valószínűleg kún ivadékok. Zömük azonban a múlt század elején és közepén költözött be. Az 1805. és 1812. évi háború után Bucsákból, az 1856. évi orosz-török háború után pedig Krimből és környékéről nogáji tatárok özönlöttek be az oroszok üldözése elől Törökországba. Ez utóbbi alkalommal 2225 család jött be. A törökök igen megbecsülték a tatárokat, mint megbízható és vitéz népet. Dobrudzsa „Tatárország” nevet kapott s Khánja Karaszuban székel. Számuk a román Dobrudzsában 1860-ban még 60 ezer lélek volt, de az oláh uralommal nem tudván megbékülni, kivándoroltak Törökországba, főleg Kis-Ázsiába. Számuk ma már csak félannyi a román területen. Ezek is lassanként eltörökösödnek vagy eloláhosodnak.

A tatár rendkívül becsületes, ügyes s a keleti viszonyokhoz képest elég szorgalmas nép. Falvaik szegényesek, házaik inkább putriknak mondhatók. A házak bogárhátúak, de belül rendkívül tiszták. A házak nagyon hasonlítanak az alföldi kún tanyához. Amint belépünk az ajtón, az istállóba jutunk, hol az egyik sarokban van a tüzhely. Az istállóból nyílik az egyetlen szoba, melynek fala gyönyörű szőttesekkel és hímzésekkel van borítva. Bútor azonban alig van a tatár házban. A tatár faluban utca, kerítés nem igen látható, fát meg mutatóban sem lehetne találni. A bolgár területen élő tatárok falvai valamivel rendesebbek, itt már nagy székeykapukat is lehet a házak előtt látni. A városokban a tatár éppúgy, mint a többi nemzetiségek, külön városrészen lakik. Itt már utcákban felkerített udvarokban laknak, házaik azonban itt is bogárhátúak és meszeletlenek. A tatárok mind beszélnek törökül is.

A *gagaúzokat* a tudomány eltörökösödött kúnoknak tartja. A gagaúzok azonban nem mohammedánok, hanem görög-keleti vallásúak, éppen ezért könnyen is oláhosodnak. Gagaúzok kisebb-nagyobb tömegben Bulgáriában és Beszarábiában élnek. Jobbára iparral és kereskedéssel foglalkoznak.

Az említett turáni eredetű népek közé tartozik a *bolgár* is, melynek a nyelve azonban szláv. Ezek ősi hazája a Volga vidéke volt, ahonnan Kr. u. a VII. században a Duna jobbpartjára átvándoroltak, az ott lakó szláv elemet leigázták, akiknek aztán nyelvüket lassanként megtanulták s a sajátjukat elfelejtették. A törökök bevándorlásakor már nyelvükben szlávok voltak. A bolgár mint függetlenségre törekvő nép sokat szenvedett a törököktől, különösen, mikor az orosz pánszlávizmus az érdekkörébe vonta. Az oroszok sokat kitelepítettek belőlük Beszarábiába, a kiüldözött tatárok pusztán hagyott falvaiba.

1878 előtt a román Dobrudzsa területén is még sok bolgár élt, az oláhok azonban úgy a templomból, mint az iskolából kiküszöbölték a bolgár nyelvet s egyébként is üldözték a bolgárokat, hogy Dobrudzsa bolgár jellegét elvegyék s emiatt sok bolgár kivándorolt Bulgáriába. Most a legutóbbi időben a bolgároktól elrabolt Új-Dobrudzsából szintén kiüldözték a bolgár lakosságot, földjeiket elvették, templomaikba oláh papot, iskoláikba oláh tanítókat tettek s a bolgár beszédet eltiltották, miközben telekiabálták a világot, hogy a magyar az ő erdélyi testvéreiket elnyomja s erőszakosan magyarosítja. Ez az erőszakos oláh nemzetiségi politika igen nagy mértékben hozzájárult, hogy Bulgária ellenségévé szegődött Romániának. Valószínű, hogy épp oly hamar visszabolgárosítják e területeket, mint amilyen hamar eloláhosodott. Ma is az egész Dobrudzsa lakosságának egyharmada bolgár.

A bolgár ősidőktől fogva földműves nép lévén, a falvakban lakott s csak az utóbbi időben kezd a városokba tömörülni. Takarékos, szorgalmas, józan faj. A bolgár kertészt Magyarországszerte mindenütt ismerjük, katonai kiválóságát pedig a balkáni és a világháborúban eléggé

megmutatta. A bolgárok csaknem mind görögkeletiek, de Macedóniában vannak mohammedán bolgárok is, az ú. n. *pomákok*. Ezekből néhány Dobrudzsában is lakik. Inkább a törökökhöz szítanak.

Az *oláhok* Dobrudzsát ősi földjüknek tekintik, mert a rómaiak bírták egykor. Komolyan hirdetik, hogy a Traján sáncait ők építették s Ovidiusznak olyan kultusza van Konstancában, mint a legnemzetibb oláh költőnek. Némely oláh vajda rövidebb ideig Dobrudzsa egyik-másik pontját is bírta, ezen a történelmi alapon tartanak jussot Dobrudzsához.

Dobrudzsában az oláh nem autochton nép. Mint juhászok már évszázadok óta járnak ide teleltetni, de állandó lakosként csak a múlt század eleje óta jelentkeztek. 1851-ben számuk még csak 27 611 volt s ma csak a régi román Dobrudzsában 145 228 lélek lakik. E roppant mérvű növekedést Románia a legerőszakosabb nemzetiségi és birtokpolitika által érthette el.

A régi román Dobrudzsában van

1-25 hektárnyi birtok összesen	373 599 hektár,	ebből oláh kézen van	111 406 hektár
25-100 hektárnyi birtok összesen	97 554 hektár,	ebből oláh kézen van	63 836 hektár
100 hektáron felül összesen	144 666 hektár,	ebből oláh kézen van	117 547 hektár

Amint láthatjuk, a kis- és középbirtok csaknem teljesen oláh kézen van. Dobrudzsa régi birtokosai, a törökök, tatárok és bolgárok, csak mint törpebirtokosok tengődnek.

Mint említettük, Dobrudzsa első oláh telepesei a mokányok voltak, akik Erdélyből költöztek ki, mint juhászok. Későbbi telepések voltak a kozsánok. Dobrudzsába azonban jöttek Szerbiából, Bulgáriából, Viddin környékéről, sőt Besszarábiából is oláh telepések. A Havasalföldről és Moldvából mostanában sokat telepítettek Új-Dobrudzsába azokról a vidékekről, ahol a nép a nagy birtokok miatt nem tudott földhöz jutni és elégedetlenkedett.

Az oláhok közé számíthatók a *cincárok*, vagy kucó-oláhok, akik mint juhászok a Balkán-hegységből lejárnak Dobrudzsába, más részük meg mint építőmester működik a bolgár Dobrudzsa városaiban.

Az *olaszok* mind erdőmunkások egész Romániában találhatóak. Dobrudzsában a kő- és márványbányákban s a kikötőkben dolgoznak.

A *németek* 1878 után települtek be Dobrudzsába s mintaszerű gazdálkodást folytatnak egypár faluban. A *kisoroszkok* és *lipovánok* Tulcsa megyében élnek a Duna deltáján. A Duna deltája 1878 előtt az oroszok kezén volt, abból az időből maradtak itt a kisoroszkok. A lipovánok egy része az orosz üldözés elől menekült.

A *szerbek* és *albánok* többnyire a bolgár Dobrudzsa városaiban élnek elszórva. A *görögök* is mint hajósok, kereskedők, iparosok ma is nagy számmal élnek a városokban, régebben számuk még sokkal jelentékenyebb volt, de egyrésztük beolvadt, másrésztük más felé vette útját. Örmények is meglehetősen nagy számmal találhatóak a dobрудzsai városokban. Ezek a törökök üldözései elől menekültek ide Örményországból. Kitűnő kereskedők. A *zsidók*, kik hasonló számmal találhatóak Dobrudzsában, az örményekkel s a görögökkel nem vehetik fel a versenyt. A zsidók a spanyol zsidók közé tartoznak. Ők is, mint a görögök, örmények, törökök, bolgárok, tatárok a dobрудzsai városokban külön negyedben laknak. *Cigányok* is nagy számmal találhatóak Dobrudzsában, részint letelepültek, részint vándorlók. Többnyire mohamedánok.

Ha Dobrudzsában járunk, *magyar* emberrel is gyakran találkozunk. Székelyeink egész Várnáig lejárnak, hol a kikötőkben dolgoznak. A boérok is szeretik a székely cselédet. A balkán háború előtt Szilisztria környékén egy magyar telepes nagyobb földbirtokot vett s mezőkövesdi matyó cselédséggel műveltette. A bolgár Dobrudzsában találunk sok bolgárt, aki már hazánkban született, télen Bulgáriában, nyáron Magyarországon él s ő sem tudja már, hogy bolgár-e vagy magyar.

A Dobrudzsáról adott statisztikai táblázatunk és néprajzi térképünk már e percben a múlté. Valószínű, hogy az oláh lakosság ki fog húzódni s helyükbe tódul ismét a török, mert nem valószínű, hogy a bolgárság ezt a területet be győzze benépesíteni.

A román Dobrudzsa legélénkebb és legszebb városa *Konstanca*. Ez is, mint a többi dobrudzsai város, egészen keleties jellegű.

Domboldalon fekszik, kikötője több, mint 50 millió frankba került. A kikötő két nagy és három kisebb medencére oszlik. Nagy gabona- és áruraktárakkal van ellátva. Egyik kikötő medencéje a petroleum-forgalmat bonyolítja le. Ha Dobrudzsa bolgár kézre jut, Konstanca sokat veszít jelentőségéből.

Új-Dobrudzsa egyik legjelentékenyebb városa *Szilisztria*. A város teraszon fekszik. Lakossága rendkívül tarka. Még szerecseneket is láthatunk itt, kik az 1877. évi háború alkalmával elfutott török urak itt felejtett rabszolgái. Vásárai élénkek. A bolgár uralom idején régi erődei romokban heverték, úgy, hogy az oláhoknak az erődöket alapjukból újra kellett építeni. *Tutrakán* a Duna meredek partján fekszik mint valami fecskefészek. Egészen török jellegű város. Ennek erődeit is egészen újból építették az oláhok. Másik jelentékeny hely *Balcsik*, melyet Románia elsőrendű kikötővé akart kiépíteni. A Dobrudzsa belsejében levő városok *Babadagh*, *Medzsidia*, *Dobrics* (Hadzsi Oglu Pazardzsik) egyre hanyatlanak.

Galac a dunai és fekete tengeri hajózás egyik fővárosa. Háromszék megyétől csak 120 kilométerre van. Moldva századokon át a mienk volt. Csaknem százezer fajtestvérünk él most is itt, minden jogunk meg van tehát, hogy külpolitikánkat Moldva és a fekete-tengeri legrövidebb út megszerzésére irányítsuk. Dobrudzsa új birtokosában, a bolgároknak, minden bizonytalanságot megértő barátot találunk.

A Lenárd-féle kis-ázsiai expedíció²⁸

1918-ban a cs. és kir. közös hadügyminisztérium a magyar kormánnyal egyetértőleg elhatározta, hogy katonai szolgálatot teljesítő szakemberekből egy tudományos expedíciót szervez Kis-Ázsia északi partvidékeinek kikutatására és a vidék gazdaságföldrajzi tanulmányozására. A feltárt eredmények egy későbbi magyar-török gazdasági kapcsolatnak lettek volna az alapjai. Az expedíció létrejötté gróf Teleki Pálnak az érdeme, ő válogatta nagyrészt össze az expedíció tagjait is. Az expedíció technikai előkészítését dr. Lenárd Jenő tartalékos százados végezte. Bár fáradtságot nem ismerő buzgalommal dolgozott 1917 végétől, mégis majdnem egy év telt el, míg az expedíció indulása elől az utolsó akadályokat elhárította.

Az expedíció vezetője, illetőleg parancsnoka dr. Lenárd Jenő tart. százados volt, tagjai pedig dr. Vidéky Emil Műegyetemi m. tanár, dr. László Gábor m. kir. osztálygeologus, gróf Széchényi Rudolf főhadnagy és dr. Györffy István ethnográfus voltak. Lenárd és Széchényi a gazdasági-, Vidéky a műszaki-, László a geologiai-, Györffy a néprajzi felvételt vállalta az expedíció összmunkájából.

Az expedíció 1918 májusában akart elindulni, de a sokféle akadály miatt csak szeptember közepére lett készen. Mintegy 16 emberrel, 32 lóval, két szekérrel indult el szept. 21-én a hajdárpasai táborból. Noha az expedíció technikai felszerelése semmi kívánni valót nem hagyott hátra, mégis már az első napokban jelentkeztek a legtöbb expedíciónál szokásos gyermekbetegségek. A legénység fegyveres szolgálatra alkalmatlan emberekből állott, akik bár önként jelentkeztek e hosszú útra, nem bírták az út fáradalmait. Katonai kincstári lovaink sem bizonyultak megfelelőnek a járatlan hegyi utakon. A málhás kocsikról, sőt a málha nagy részéről is le kellett mondanunk mindjárt az első héten. Lenárd kapitány az expedíció adminisztratív teendőit részben szétosztotta az expedíció tagjai között, ami a tudományos munka rovására esett. A későre maradt elindulás és a közelgő tél pedig arra intette, hogy siettesse a menetet, s a tudományos megfigyelés sokszor csakugyan „lőhátról” történt.

Útvonalunk s pihenőhelyeink ezek voltak: indulás Szkutariból szept. 23-án, 24-25-én Bulgurli, 26-án Ömerlü, 27-én Hedzsizlü, szept. 28-okt. 3. Sile, 4-én Kurudzsuköj, 5-én Tekke, 6-án Gökszu, 7-én Cselebiköy, 8-10-én Kandra, 11-én Kara-Csalli, 12-én Hadzsilar Iszkeleszi, 13-14-én a Szakaria torkolata, 15-én Karaszu, 16-án Melen, 17-én Akse Sehir, 18-án Akkaja, 19-én Alapli, 20-án Csölmekcsiler, 21-én Kurdlar, 22-27. Eregli. Már Kandrában ellenőrizhetetlen híreket hallottunk a bolgár front felbomlásáról, ami lelkiileg is nagyon depresszív hatott ránk. Eregliben meg már azt láttuk, hogy a németek - akik itt a szomszédos községben és krómvasbányáknál nagyon be voltak rendezkedve - lázasan pakolnak. Pozitív híreket is hallottunk frontjaink felbomlásáról, így Lenárd kapitány Konstantinápolyba táviratot küldött Pomiankovski tábornokhoz, a közös hadsereg parancsnokához, hogy a jelen körülmények között folytassa-e útját a kitűzött cél felé. Pár nap alatt megjött a válasz, hogy forduljunk vissza. Dr. Vidéky és gróf Széchényi a málha nagyrésztével és a megbetegedett legényekkel hajóra szállt, mi pedig Lenárd kapitánnyal, aki vérhasból alig épült fel, szárazföldi úton Adabazár irányában visszafordultunk. 28-án Alapli, 29-én Jenijer, 30-án Bekcsi, 31-én Muhadszirköj, november 1-én Hendek, 2-3-án Adabazár, 4-én Hadzsi Ibrahim Csiftligi, 5-én Hereke, 6-án Bőjük-dere helységeken át erőltetett meneteléssel nov. 7-én ismét a hajdárpasai

²⁸ Megjelent a Körösi Csoma-Archívum. A Körösi Csoma Társaság Folyóirata. (Szerk. Németh Gyula) I. kötet. 1921-1925. 310-312.

táborba érkeztünk. Expedíciónk kereken 50 napig tartott. A fokozott menetelés testileg is elcsigázta az expedíciót, az Oroszország felől fujdogáló bolsevista szelek, a Monarchia felbomlása pedig legénységünk fegyelmét lazította meg, úgy, hogy a többnyire idegen, osztrák, cseh, horvát legénységünk legjobb esetben passzív rezisztenciával végezte dolgait. Ezek s a hazuról jövő szomorú hírek, sőt a hazajuthatás reményének napról-napra csökkenése, majd az antant Konstantinápolyba bevonulása után az ázsiai partokra való internáltatásunk lelkileg is megviselt bennünket s most már csak arra törekedtünk, hogy a gyűjtött tudományos anyagot Konstantinápolyban biztonságba helyezzük, hogy majd a békekötés után hazaszállítva, feldolgozhassuk.

December 1-én László és gróf Széchenyi Módába, Lenárd, Vidéky és Györffy Maltepébe, internáltatásuk helyére vonultak. 1919. jan. 7-én Hajdárpasában behajóztunk és sok aknaveszedelem között 10 nap múlva Triesztben kötöttünk ki, hol kihajózva, vonatra ültünk s jan. 21-én haza érkeztünk.

Expedíciónk eredményéről csak akkor számolhatunk be részletesebben, ha a gyűjtött anyagot és jegyzeteinket Konstantinápolyból haza hozathatjuk. Etnográfiai gyűjtéséről szólva, sikerült Kis-Ázsia északbithyniai részének néprajzi térképét megszerkesztenem egészen Eregli és Bolu vonaláig, mintegy 112 500 km²-nyi területről. E térképet két példányban készítvén el, egyiknek a hazahozatalát megkockáztattam, ami sikerült is. 650 drb. néprajzi fényképfelvételt készítettem az út folyamán, ebből 150 drb. kidolgozatlan film Konstantinápolyban maradt, ennek hazahozatalát nem merem megkockáztatni, s félő, hogy ha hamarosan haza nem hozathatjuk, mind el fog romlani. Ugyancsak Konstantinápolyban maradtak jegyzőkönyveim és rajzaim is.

Gyűjtésem anyaga főleg településföldrajzi és népi építkezés szempontjából fontos. E területet ez irányban még egyáltalán nem vizsgálták. Ez irányban gyűjtésem kimerítő. Nagy súlyt fektettem ezenkívül a földművelés tanulmányozására is. Gyűjtésünknek értékét emeli az a körülmény, hogy kutatásunkat késő ősszel végeztük, így megfigyelhettünk a népéletből több olyan jelenséget, melyet a kis-ázsiai kutatók, akik többnyire nyáron végezték tanulmányaikat, - a dolog természeténél fogva nem láthattak. Viszont a háború sok tekintetben nagyon megbénította a munkánkat. Egy ország, mely 8 év óta fegyverben van, néprajzi gyűjtésre nem nagyon alkalmas terület. Majdnem minden fegyverfogható ember a harctéren volt s a férfiak távollétében a házakba nem mehettünk be. Sőt többször megesett, hogy arra való hivatkozással, hogy a faluban nincs egyetlen férfi sem, nem engedték meg, hogy a faluban táborot üssünk. Különben néprajzi tárgyakat nem is igen gyűjthettünk volna, mert málhás lovaink, kivált kezdetben, túl voltak terhelve, később meg hallván frontunk összeomlását, reményünk is eltűnt, hogy a gyűjtött néprajzi tárgyakat haza vihetjük, így tartózkodtunk is a tárgyak gyűjtésétől. Területünk egyébként erdős terület lévén, a tárgyi gyűjtés nem lett volna hálátlan feladat. A török nép és a hivatalos közegek mindenütt szívesen láttak bennünket és még a legszegényebb török falu is jól ellátott bennünket, mihelyt megtudta, hogy magyarok vagyunk.

Törökországról²⁹

Talán egy ország sem vesztett akkora területet az utolsó fél évszázad alatt, mint Törökország. Három világrészre terjedő nagy világbirodalom egy félévezredévi dicsőséges mult után arra a területre szorult vissza, ahonnan a terjedése megindult. Ma Törökország Kis-Ázsiával egyenlő és azonos. Van ugyan még egy kis vármegyére való darabkája Európában is, fővárosa Konstantinápoly, vagy török nevén Isztambul is túlnyomórészt az európai oldalon fekszik a Márvány-tenger Aranyzarvnak nevezett öblében, Hajdárpasa nevű külvárosa azonban már az ázsiai oldalon fekszik.

Habár Törökországot hazánkhoz hasonlóképpen nagyon megcsonkították ellenségei, még ma is tekintélyes nagy ország, hatszorta nagyobb, mint Csonka-Magyarország, népessége azonban csak másfélszerese hazánkénak.

Törökországot, vagyis Kis-Ázsiát három oldalról tenger határolja, Kelet felé a Kaukázus hegység nagyobbára török fajú, vagy legalább mohamedán vallású országocskái határolják, melyek a kaukázusinak nevezett köztársaságban élnek egyelőre még az orosz szovjet fennhatósága alatt. Törökország másik keleti szomszédja Perzsia, melynek ezen határos részében szintén törökök laknak. Délkeleten Mezopotámiával és Szíriával határos. Ezen területeket most a világháború után vették el tőlük az angolok, illetőleg a franciák.

Törökországot nagyrészt magas hegyek borítják. Középső részén ugyan magasabb fekvésű fennsíkok is vannak, ezek azonban többnyire víznélküli, terméketlen, homokos vagy sós puszták, melyek emberi lakásra alkalmatlanok. Törökországnak erdeje is kevés van, leginkább az északi, Fekete-tenger felőli oldalon találunk tölgy- és szelíd gesztenyeerdőket, a déli, Földközi-tenger felőli oldalon is vannak erdők, de mindezek egyáltalán nem fedezik az ország faszükségletét. E tekintetben Törökország hazánknál is rosszabb helyzetben van.

A törökök ugyanis házaikat fából építik, azonkívül a fűtéshez, részben a főzéshez is faszenet használnak, különösen a városokban. Ha aztán tudjuk azt is, hogy a törökök a kiirtott erdőket legeltetik, nem csodálkozhatunk, hogy az ország kopár, fátlan.

A török elsősorban állattenyésztő nép. Leginkább juhot, kecskét tart, mert ezek kevés igényű állatok. Igavonásra a bivalyt, szarvasmarhát, lovat, itt-ott szamarat, tevét használnak, a földet is ezekkel művelik. A földművelést a török csak saját szükségletére üzi. Földje ugyan kellő művelés és trágyázás mellett elég jól teremne, de a járhatatlan rossz utak miatt terményeit nem igen tudja értékesíteni, így tehát földjeit inkább fel sem szántja, hanem legelőnek hagyja. A török szénát sem kaszál. A tél ugyanis nagyon rövid, a jószág karácsonyig künn legelhet, március első napjaiban már megint künn van. Télen szalmán tartják még a lovat is, legfeljebb zabot adnak neki, ha hajtani vagy hátalni akarják. Törökországban ugyanis csaknem mindenki lóháton jár, még az asszonyok is, mivel a rossz utak miatt szekérral nagyon lassan, sok helyen pedig sehogy sem lehet közlekedni. Még a koldusok is számárhátról kéregetnek a falukon.

Törökországban a faeke még általános használatnak örvend. Roppant egyszerű, ormótlan szerszám ez, úgyszólván egy fahorog, melynek hegyére egy vaspapucsot húznak, ez karcolja a földet. Barázdafordítója sincs, szarva is csak egy van. Az eketaligát nem ismerik. Még általánosan sarlóval aratnak s a learatott gabonát szérún elterítik és egy olyan szánformájú szerszám-

²⁹ Megjelent a Levente 1929. január 15-i számában.

mal tépetik össze, melynek alsó oldala éles kovakövekkel van teletűzdelve. Ezt a szerszámot ló vagy marha húzza fel s alá a szérűn elterített gabona felett.

A törökök leginkább búzát, árpát, zabot, kukoricát termelnek. A búzát apró vízi- vagy szélmalomokon őrlik meg, a gőzmalom nagy ritkaság. Szokták a búzát mozsárban is meghántani kásának, olyanformán, mint nálunk régen a köleskását. Az ország területének legfeljebb 7 százaléka van megművelve, a többi legelő, erdő vagy puszta. A földnek alig van ára. Ha azonban az utak kiépülnek, Törökországban a földművelés fel fog lendülni, mert földje jó.

A török nép és életmódja³⁰

Törökországnak megcsonkításából csak az az egyetlen haszna származott, hogy megszabadult nemzetiségeitől. A törökök türelmessége szinte közmondásos. Mikor hazánk is az ő uralmuk alatt volt, sohasem tettek még kísérletet sem arra, hogy nyelvüket vagy vallásukat ránk erőszakolják. Nemzetiségeik is egy fél évezred óta megőrizték nyelvi, faji sajátosságait, sőt vallásukat is. A boszniai szerbek egyrésze, az ún. bosnyákok is önként vették fel a mohamedán vallást annak idején.

Törökországnak akkor lett baja nemzetiségeivel, mikor a múlt század folyamán ellenségei ezeket az addig békén élő népeket a törökök ellen felbujtogatták és függetlenségre való törekvésre izgatták. Az örmény, görög és egyéb mészárlások ennek a következményei.

Ma már Törökországnak alig van több nemzetisége, mint Csonka-Magyarországnak. Akik nem érezték jól magukat Kemál pasa fennhatósága alatt, kivándoroltak, helyükbe a törökök a balkáni országok különböző kiüldözött törökjeit telepítették.

A törökök közt még ma is vannak sátor alatt élő, jószágaikkal helyről helyre vándorlók, ezek az ún. jürüök. Ezek száma azonban elenyészően csekély. A városokban sok görög, örmény él ma is, ami azt mutatja, hogy még ezeknek sem elviselhetetlen a török uralom. Az ország belsejében elszórva cserkeszek, kurdok és egyéb kisebb nemzetiségek élnek, melyek mind mohamedánok és törökül is beszélnek.

A török nép részint falukban, részint városokban lakik. Városaik népesek és elég csinosak, falvaik ellenben kicsinyek, amelyikben 30 ház van, az már elég tekintélyes falunak mondható. A falvak közel, 2-3 kilométernyire vannak egymástól.

A törököknél a tanya ismeretlen dolog, hisz' földműveléssel kevésbé foglalkoznak. Mégis akad olyan török falu, amelyik tavasszal vagy nyár elején felkerekedik és a hegyekbe költözik. Itt élnek a jószágaikkal egészen őszig, míg a zord idő le nem szorítja őket a téli falvaikba, melyek egész nyáron lakatlanul állottak. A nyári falvakban azonban nem sátrakban, hanem házikókban élnek. A törökök háza fából épül és mindig emeletes. Földszinten van az istálló, az emeleten a lakószobák. A török lakás legalább is két szobából áll, egyikben a férfi lakik, a másikban az asszony. Az asszony szobáját háremnek hívják. Nálunk úgy képzelik, hogy ide vannak bezárva a török feleségei, akik csak csibukoznak, táncolnak, mulatnak. Pedig bizony nem így van. Nagy ritkaság az olyan török, akinek két felesége van. A falusi török asszony épp úgy küzd a megélhetésért, mint a magyar parasztasszony, ha nem jobban. Rendesen ő szánt, vet, arat, nyomtat, kapál, tehenet fej, főz, süt, mos, fon, sző, ruhát varr, gyermeket nevel. A férfi aránylag kevesebbet dolgozik. Ez az aránytalan munkamegosztás onnan ered, hogy a férfi, ha meg-nősül, nem kap hozományt, sőt inkább ő ad, így jogosnak látja, hogy az asszony megdolgozzék azért, amibe került. A falusi asszony fátyolt nem viselt eddig sem, most meg már Kemál pasa teljesen eltörülte ezt az ósdi szokást.

A török férfi leginkább a jószággal bánik, a gazdasági munkában is segédkezik feleségének. A kisipar Törökországban igen virágzó s a legtöbb férfi valamilyen mesterséghez is ért, amiből egy kevés pénzt kereshet is. A mezőgazdaság termékeit ugyanis többnyire maguk fogyasztják el, mert az értékesítő piactól rendesen távol vannak.

³⁰ Megjelent a Levente 1929. január 15-i számában.

A török falu³¹

A törököket többnyire ma is úgy képzelik, mint ahogy a régi tankönyvek tanították. Kegyetlen, uralkodásra termett faj, aki keresztény rabokkal művelteti a földjét, maga pedig csibukozva nézi a görnyedő nép munkáját. Ha hazatér, pazar kényelemmel berendezett lakásában nagyszámú asszonyból álló háreme várja s minden gondolatát igyekszik ellesni. Az asszonyok helyett is rabnők dolgoznak, ők pedig zene, tánc és élvezetek között élik le életüket.

Lehet, hogy 2-300 év előtt ilyen törökök is találkoztak, de bizony ma már ezeket hiába keresnők. Ami kincseket évszázadokkal ezelőtt a török fegyver összeharácsolt, azoknak már csak hült helye van, az európai nagyhatalmak addig szívták a vérért szegény töröknek, míg „beteg ember” nem lett belőle. Egy évszázad óta csonkítják Törökországot barátai és ellenségei, közeli és távoli szomszédjai és ma már olyan szegény és földresujtott, hogy belső ellenségeivel is alig bír.

Akik Törökországról írnak, rendszeren a konstantinápolyi viszonyokat írják le s azt általánosítják az egész országra. Olyanforma dolog ez, mintha Budapest népét és népének életét állítanák oda, mint a magyarság példáját. Megkísérlem tehát az igazi török falusi életet jellemezni úgy, ahogy Kis-Ázsiában láttam.

A török paraszt rendkívül igénytelen. Inkább lemond a kultúra minden vívmányáról, mintsem, hogy azért nagyobb munkát végezzen. Falvai most is olyanok, mint évszázadokkal ezelőtt. Gazdálkodása a lehető legkezdetlegesebb. Csaknem minden szükségletét maga állítja elő, de a kelletnél többet nem termel. Egyébként végtelenül becsületes, komoly és vendégszerető. Az évtizedes háborút azzal a megadással víja, amit csak a végzetben való rendületlen hit tud nyújtani. Ha az ember elhagyja a török fővárost és kelet felé veszi az útját, két-három napi járóföldre már vége minden európai értelemben vett útnak. Aki európai szekérral akar keresztülmenni Kis-Ázsián, az ugyan nem messzire megy. A török lehetőleg nem jár kocsival, hanem lóháton, sőt a terhet is szivesebben viszi lóháton, mint szekéren, mert az utak alig járhatók és a török szekér olyan nehéz, hogy azt üresen is munka vontatni. A ló ki is dőlné belőle, ezért bivallyal húztatják, de csak annyi terhet tudnak a szekérra felrakni, amennyit minálunk két, nem is a legjobbak közül való ló futva elvisz.

A falvak elég közel, átlag három-négy kilométerre esnek egymástól, de nagyon kicsinyek. Amelyikben 30 ház van, az már a nagyobbak közül való. Némelyike 8-10 házból áll. Vannak olyan falvak is, melyekben csak télen vagy olyanok, melyekben csak nyáron laknak. Van olyan is, amelyben sohasem laknak. Ezt úgy kell érteni, hogy 10-15 falu épít egy közös templomot, körülötte boltokat emel, esetleg egyéb középületet is és csak istentisztelet vagy hetivásár alkalmával keresi fel. Ezekben a faluszerű „vásárhely”-eken tényleg nem lakik senki. Talán a mi „tanyai központ”-unknak felelne meg.

A falvakban utcáról nem igen lehet beszélni, mert a telkeknek kerítésük sincs. Aránylag elég közel vannak a házak egymáshoz, aminek az az oka, hogy ólaik, rakományuk nincsenek s a gazdasági munka a falu szélén levő közös szérűskertben folyik.

Az előbbieken után azt gondolná valaki, hogy a török háza valami nyomorúságos viskó, pedig ez tévedés. A török ház mind emeletes. Ha kívülről nem is fest valami szépen (többnyire be sem tapasztják, bemeszelné meg alig szokták), belülről annál szebb és kényelmesebb. A török ház

³¹ Megjelent A falu 1921. november 15-i számában.

földszintje a jószágoké. Itt vannak az istállók. Az istállóból lépcső visz az emeletre, ahol 2-4 helyiség található. Külön szobája van a férfinak, külön a nőnek, ez utóbbi az un. „hárem”. Egy helyiséget a konyha, egyet a kamra foglal el.

A törökök többnejűsége már inkább csak az európaiak fantáziájában él. Talán úgy fejezhetnék ki, hogy minden századik töröknek van két felesége és minden ezrediknek van három. Nem olyan könnyű ott házasodni, mint nálunk! Minálunk tekintélyes hozományt adnak a leánnyal - már azzal, akivel -; de a török legény a szó szoros értelmében megveszi az eladó leányt a szüleitől. Ennek az ára pedig néhány marha és egyéb ingóság, amit nem könnyű előteremteni. Az is maholnap a múlté lesz, hogy a török nő lefátyolozva jár. Faluhelyen a parasztasszonynak, leánynak fátyla sincs. Nem is nagyon takargatja az arcát falubelije előtt, legfeljebb ha idegen vetődik a faluba, forma kedvéért fejrevaló kendőjét felhúzza az orráig, mint a mi öreg-asszonyaink némelyike, mikor templomba megy.

A törökök lakása belülről rendkívül tiszta. A lábbelijét a török, mielőtt a szobába lépne, az ajtó előtt leteszi és harisnyában vagy saruban lép be. Olyan tiszta is a szoba padlója, mint a kristály. Bútorok nincsenek. Székek nem kellene, mert a földön guggolnak. Az asztaluk csak egy kerek tálcaszerű korong, melynek lába alig 10-15 centiméter. Nem is áll a szobában, hanem étkezéshez megterítve szokták behozni, evés után újból kiviszik. Ruhaszekrényük, sőt ágyuk sincs. A ruha- és ágyneműt a falba bemélyített, ajtóval ellátott üregekben tartják. Talán a mi fali tékáinkhoz hasonlíthatnám. Ágyat a szoba padlózatára szoktak vetni. Képek a török szobát nem díszítik. Ahol a ház fából épül, ott szép faragások díszítik a szobát. Kályhájuk sincs, hanem valami kandallóféléjük van, ahol nagy hasábfá ég éjnek évadán, szigorú időben. A szoba nem hideg, mert az alatta levő istálló melegíti anélkül, hogy az istállóság feljönne.

Különben is a török paraszt minden idejét a szabadban vagy az istállóban jószágai közt tölti. Az asszony pedig fáradhatatlanul dolgozik reggeltől estig, mert biz Törökországban a nép körében az a divat, hogy jobbadán az asszony dolgozik, a férfi meg parancsol, nem úgy mint minálunk! Mert az asszonyt pénzen veszi a férj, így hát meg kell keresnie az érte kiadott nagy summát! Az asszony süt, főz, mos, fon, sző, jószágot őriz, gyereket nevel, kapál, szánt, vet s arat, ha kell. A férfi leginkább csak a jószággal foglalkozik, szekerezik s azokat a munkákat végzi, amit az asszony már nem bír.

A török föld nagyon mostoha. Nagy kopár, sziklás hegyek, szakadékok, bozóttá törpült erdők, nagy ritkán egy-egy félig kiszáradt patak. Az egész országot a vízhiány jellemzi. Kutat itt nem lehet ásni, forrás meg több óra járásnyira sem akad. Meg is becsülik a forrásokat. Szép épületet emelnek föléje és vizét csöveken messzire elvezetik. Eső csak télen esik, tavasszal, ősszel alig, nyáron meg sohasem. Annál nagyobb az éjjeli harmat. Az éjszakák nyáron nagyon hidegek, a nappalok tűrhetetlen melegek. Az esőhiány miatt a termés is csekély, ha három-négy magot ad, a török meg van elégedve. Igaz, hogy rosszul művelik a földet, faekéjükkel csak felkarcolják, trágyázni sem igen szoktak, inkább tüzelőanyag a trágya, mint földjavító. Városok közelében bolgárrendszerű kertészkedés dívik. Ebben olyan nagymesterek, hogy magyarországi bolgárjainkat is felülmulják.

Hanem a török a fának éppen olyan ellensége, mint mondjuk a kúnsági magyar. Ha egy fát lát, az első gondolata, hogy kivágja. Vannak az országban helyek, hol napokig mehetünk, de egy fát nem látunk. Pedig az olaj-, fügefá mindenütt megterem, sőt a szőlő is gyönyörűen díszlik minden különös gondozás nélkül. A fálvakban néhol olyan szőlőfákat láthatunk, melynek törzse combvastagságnyi, lombja meg az emeletes ház tetején van.

A Fekete-tengerpart környéki erdőségek egyrésze szelíd gesztenyefákból áll. Ne higyjük azonban, hogy ez a gesztenye piacra kerül! A török szed annyit, amennyi a házisükségletre elég, a többi meg a fa alatt vész. Azaz nem vész, mert a vaddisznó megeszi. A török a disznót tisztátalan állatnak tartja s húsát nem eszi. Vadászni sem szokott rá, hanem éjjel tűzzel, lármával riogatja a vetésről. Ezért a vaddisznó rendkívül el van szaporodva és sok kárt tesz. Az éjszakák a vaddisznó-riogatóktól és az ordító sakáloktól hajnalig hangos.

A török népművészet³²

Törökországban egészen a legutóbbi időkig a gyáripar a legkezdetlegesebb állapotban volt, annál inkább virágzott azonban a kisipar. Még a legapróbb faluban is számos kézműiparost találunk, akik a falu részére a legszükségesebb iparcikkeket készítenek.

Tudjuk, hogy a gyáripar nem igen kedvez a népművészeteknek, mert csak sablonos tömegcikkeket termel. A kisipar azonban melegágya a népművészeteknek. Itt korlátlanul érvényesülhet az egyén művészkedő hajlama.

A török, mint keleti nép, ősidők óta kedvelte a díszes ruhákat. A zsinórral való díszítésben a török szabó utolérhetetlen. Valószínű, hogy a zsinórozást, illetőleg a zsinórdíszítésmódot, a vitézkötéseket a törököktől tanultuk. A török szabók rendszeren fekete-, arany- vagy ezüstzsinórral díszítik a felsőruhákat, melyek rendszeren világosszínű posztóból vagy selyemből készülnek. Leggyakoribb szín a piros, meggyvörös és kék. A nők felsőruhája nem olyan díszes, feltűnő, mint az európai nőké. A török nők ugyanis a legutóbbi időkig, a nők felszabadulásáig bizonyos dísztelen egyenruhafélében jártak az utcán, arcukat is fátyol fedte. Annál színompásabb, díszesebb volt azonban az otthoni öltözködésük. A török nő, különösen a városi lakos, a háremben töltötte életének javarészét, társadalmi életet nem élt, így aztán bőven ráért kézimunkával foglalkozni.

Nagyon elterjedt háziipar volt a szőnyegszövés, melyben a török nő művészi hajlama bőven megnyilvánulhatott. Minden vidéknek megvolt, sőt megvan a maga jellegzetes szőnyegmintája, ezeket ismerik az egész világon. Legdíszesebbek az ún. csomózott szőnyegek, amiket minálunk perzsa néven szoktak emlegetni. A kis-ázsiai török szőnyeget főleg üde színompájuk jellemzi. Leghíresebbek a szmirnai, herekei, bergamoi, usaki, koniai stb. szőnyegek. Kis-Ázsia északi részén, Karamanban szövészéken készül az ún. karamáni szőnyeg, ez némileg hasonlít a torontáli szőnyeghez, leginkább függönyöknek használják Európában.

A török nők a hímzésnek igen nagy mesterei. Leginkább selyem-, arany- és ezüstfonállal hímeznek. Szeretik a virágdíszítményeket, főleg csokor formájában ábrázolják a virágot. Az Európában gyakori geometrikus minták a törököknél hímzésekben ritkán fordulnak elő. Leggyakrabban kendőket, terítőket, vánkoshéjakat hímeznek, ezek egyrésze - mint szőnyeg is - európai piacra kerül.

Gyakori díszítőelem a török írás is. A törökök az arab betűket használták egészen a múlt hó elsejéig. Azóta Kemál pasa a latin írás használatát rendelte el.

A török írás rendkívül díszes és számtalan válfaja van. Írni megtanulhat mindenki, de szépen írni kevés ember tud. A törököknél szokásban volt az utcai írómester, aki pár garasért szebbnél szebb levelet írt a megrendelőnek.

A török a faragásban nem nagy mester, mert kevés a fája és nemigen van mit faragnia. Házai azonban rendszeren fából készülnek és mesterien tudnak akár két-három emeletes házat is építeni fából. Mint hajóácsok is, messze földön híresek. Annál szebben tudják a követ faragni. Egy-egy török sírkő, mely a magyar kálvinisták fejfájához hasonlít, valóságos múzeális darab, és még a legkisebb falu temetőjében is található egynehány. A sírköveken gyönyörűen metszett betűk hirdetik a nyugovó emlékét. A vasművességben is jártasak, de a legszebb fémtárgyakat rézből

³² Megjelent a Levente 1929. február 1-i számában.

és ezüsből készítik. Általánosan elterjedt technikájuk a filigrán. Ez hajszálvékonyra húzott ezüstdrótból készült ékszer vagy dísz tárgy, melynek fonadékaiba apró ezüstmöbcskéket forrasztanak.

A cserépipar is fejlett Törökországban. Igen szép majolikaedényeket készítenek.

Kis-Ázsiában van a tajték hazája is, itt készülnek a legszebb tajték dísz tárgyak s a török kedvelt pipája, a csibuk. A török népművészeti cikkek valóságos kiállítása a „bazar”-nak nevezett vásárcsarnok, mely a kisvárosokban éppúgy megvan, mint az ország fővárosában.

A török nép jövője³³

Törökországot egészen a múlt század végéig, sőt a világháború kitöréséig „beteg ember”-nek nevezték Nyugat-Európában. Az európai hatalmak azonban sok tekintetben hozzájárultak ahhoz, hogy Törökország beteg legyen. Törökország nem volt úr a maga portáján mindaddig, amíg a Kemál pasa meg nem szüntette az európai hatalmak kiváltságait Törökországban.

Az ország sok évszázados kormányzási rendje gyökeresebb újításokat nem engedett volna meg, ezért Kemál szakított az eddigi rendszerrel, a szultáni hatalmat megszüntette, a nagyhatalmú egyházat politikai, jogszolgáltató hatalmától megfosztotta és tisztán a hitélet intézésére szorította. A török állameszmével megbarátkozni nem tudó nemzetiségeket kitelepítette az országból, illetőleg helyükbe csere útján törököket hozott. A nőket felszabadította rabi állapotukból, eltörölte a fátyol viselését s a nők iskoláztatását elrendelte. Eltörölte az arab írást s behozta helyette a latin betűt. Mindezen újításaival magára vonta a szomszédos hitrokon népek ellenszenvét, de belátta Kemál, hogy Törökország hitrokonaitól, - kik nagyobbrészt európai hatalmak fennhatósága alatt élnek - lényeges támogatást helyezete könnyítésére nem kaphat, ezért szakítva Törökország nagyhatalmi hagyományaival, megcsonkult országát nemzeti alapon kívánta újjászervezni, s a jövőben a maga erejére kíván támaszkodni.

Törökország megújhodási munkájában köszönettel fogad minden segítőkezet, azonban okulva a tapasztaltakon, főleg csak azokra a népekre támaszkodik, akiknek a segítsége nem jelent egyszersmind veszedelmet az ország jövőjére. Velünk magyarokkal Törökország hagyományos jó viszonyban él és baráti jobbkat szívesen fogadja. Sok magyar ember foglalkozik jelenleg is Törökország újjáépítésén és honfitársaink mindenütt megállják a helyüket. A török pedig szeretettel fogadja a magyart, akit kitüntetőleg „kardas”-nak, testvérnek hív minden más európai néppel szemben.

Törökország hamarosan fel fog lendülni. Rendkívül sok ásványi kincse van, amit szakemberek most vesznek számba. Néhol az ércek a föld színén hevernek, idáig senki sem törődött velük.

Törökország területéből csak hét százalék a művelt terület, a többi parlagon hever, legnagyobb része füves, vagy homokpusztság, melyet leginkább legelőnek használnak. A földművelésnek nagy akadálya, hogy idáig nem voltak műutak. A török utakon semmiféle európai jármű nem mehetett, csak az ormóttan nagy, nehéz török szekér, mely nagysága mellett is, egy-két métermázsza tehernél többet nem tudott vinni. Hidak is alig voltak az utakon. Kemálnak első dolga volt műutakat, vasutakat csinálni, így olyan területeket is művelés alá lehetett venni, amelyeken azelőtt semmit sem termeltek, nem lehetvén a terményt elszállítani. Nagy mocsarak vannak szerteszt az országban, melyek idáig csak maláriát terjesztettek s az emberek ezreit tették munkaképtelen betegekké. Most megindult a mocsarak lecsapolása, amivel sok és igen termékeny földet fognak művelés alá felszabadítani. Hazánk gyárai sok gazdasági gépet szállítanak Törökországba s a régi rossz gazdasági szerszámok lomtárba kerülnek. Az állatállomány feljavítására pedig sok tenyészállatot visznek ki hazánkból. Ha így halad Törökország, pár évtized mulva lakossága megkétszereződik, gazdag és hatalmas lesz s a „beteg ember” számottevő nemzet lesz megint Európa hatalmai között.

³³ Megjelent a Levente 1929. február 15-i számában.

István Györffy's work about the Balkans and Turkey with the author's own photographs

István Györffy (1884-1939) was not a turkologist in the word's classical meaning, he gradually became interested in the results of turkology. His researches on the Cumans, who settled in Hungary in the 13th century, greatly contributed to knowing their culture. His devotion to the oriental culture was visible in all areas of his work. The ethnical researches mainly concern the Kipchak-turk-origin people, their language, conversion to Christian religion, scattering during the reign of the Turks and the resettling to their homeland. In the examinations about animal-keeping he pointed out the significant difference between the Hungarian Great Plain's pastoral habits and the surrounding breeding methods. He concluded that in large places where the results of the pastoral traditions remained, the memories of the Cuman ethnic group must be found, as their Hungarian descendants live on these territories. Later Gyula Németh and István Mándoky Kongur linguists' researches greatly supported his assumptions. Györffy's work has an outstanding importance in the Great Plain's historical studies. Before him the ethnographical interest mostly focused on the archaic elements of the popular culture. Thanks to his deep parochialism, as the son of the Great Plain he gave a direction to explorations, which invited workers from other areas of science. His explanations of Cuman names turned the turkologists' attention to this area. Györffy's life was touched by the power of the oriental culture, but in his conclusions he never forgot the culture's interethnic relations and the constant changes of this area of culture.

He valued the oriental elements of Hungarian culture in a realistic way. Although he was not a turkologist - as we mentioned before -, his works played a great role in the turkological studies in our country.

He collected data on the Balkans several times, and published them in the magazine *Földrajzi Közlemények* (Geographical Bulletin) in 1916. The study written about Hungary's old Balkan territories analyses the historical-geographical and ethnical characteristics of Croatia, Dalmatia, Bosnia, Serbia and Bulgaria. His records are still reliable, the data can be regarded as source even today. In Dobrudja he dealt with the localities' names and examined the settlements of the ethnic groups. The ethnic-map that he inserted in his publication is very significant. Nobody ever did such an exact survey about the discussed territory like Györffy. The map about Dobrudja (Europe's ethnically most colourful area) gives great help to scientists doing researches on the interethnic relations of culture. He intended to continue his work about the Balkans when he joined the Lénárd-expedition to Asia Minor (autumn, 1918), where he collected data about economic geography and ethnography of Turkey. He drew the ethnic-map of Asia Minor's North-Bithynian part, which is firstly published in this book, next to the photographs taken on this expedition. With the construction of this Turkish ethnic-map Györffy was before his age, the following document describing the ethnic groups of this area was published in 1939 by Peter Alford Andrews in his work *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. The book about the 47 different types of regional, ethnical and religious groups helps to understand the unique Turkish culture. Györffy published his examinations about the geography, traditional architecture, life style, agriculture and folk art in readable writings. These writings are put together by Júlia Bartha, while Márta Satek and János Györffy made the sketch of the digital ethnographical map for *Terebess Kiadó*, the biggest orientalist publisher. The book was published for the 60th anniversary of István Györffy's death.